

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Katedra psychologie

Bakalářská práce

Karolína Faberová

**Možnosti intervence u nezletilých pachatelů násilné trestné
činnosti ve výkonu trestu odnětí svobody**

**Opportunities of psychosocial interventions with juvenile criminal
offenders during serving their sentence in prison facility**

Praha, 2017

Vedoucí práce: PhDr. et Mgr. David Čáp, Ph.D.

Konzultantka: PhDr. et Mgr. Ivana Spurná

Poděkování

Ráda bych zde poděkovala vedoucímu práce PhDr.et Mgr. Davidu Čápovi, Ph.D. a konzultantce PhDr. et Mgr. Ivaně Spurné za vstřícné vedení, podnětné rady, podporující přístup a trpělivost při zpracování mé bakalářské práce. Zároveň bych chtěla poděkovat i rodině, přátelům a partnerovi, kteří mě po celou dobu podporovali.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 24. 7. 2017

.....

Karolína Faberová

Abstrakt:

Bakalářská práce se věnuje zmapování intervenčních programů určených pro nezletilé odsouzené za násilnou trestnou činnost, kteří jsou ve výkonu trestu odnětí svobody. V rámci první, literárně-přehledové části práce, jsou předloženy psychosociální kontexty vývojového období adolescence se zaměřením na rizikové faktory na straně rodiny a vrstevnické skupiny. Dále se zabýváme rizikovým chováním v adolescenci, jako jsou projevy agrese a delikventního, či kriminálního jednání. Pak předkládáme vybrané intervenční a terapeutické programy, které kladou důraz na sociální interakci, zvládnání impulzivní a agresivních projevů, ale také odpovědnosti za své chování a trestný čin. Tato část bakalářské práce současně nastiňuje rizikové aspekty, které můžeme podchytit vhodnou intervencí. V souvislosti s tím je navrženo výzkumné šetření, které se zaměřuje na změnu chování a rozvoj sociálních dovedností, jako výsledek intervenčního programu určeného nezletilým pachatelům násilné trestné činnosti.

Klíčová slova:

adolescence, intervenční programy ve vězení, násilná trestná činnost, nezletilí pachatelé, rizikové chování

Abstract:

Bachelor thesis focuses on mapping intervention programs designed for juvenile criminal offenders while serving their sentence in prison. The first part of the thesis, the literary review, aims to describe various psychosocial contexts of the adolescent development period focusing mainly on risk factors associated with family and peer group. We also deal with risk behaviors in adolescence, such as manifestations of aggression and delinquent or criminal behavior. Furthermore, we present selected intervention and therapeutic programs that emphasize social interaction, dealing with impulsive and aggressive manifestations, and also responsibility for their actions and the criminal offence. Moreover, risk factors which might be successfully targeted by appropriate interventions are outlined in this part of the thesis. Subsequently, a research project theoretically related to the literary review is proposed. The proposed research project focuses on behavioral change and the development of social skills of juvenile criminal offenders as a result of an intervention program aimed at this particular group.

Keywords:

adolescence, intervention programs in prison, juvenile offenders, risk behavior, violent offence

Obsah

Úvod.....	6
1. Psychosociální vývoj dospívajících a jeho rizika	7
1.1. Adolescence – její vývojové úkoly a kritické momenty	8
1.2. Rizikové faktory vývoje dospívajících.....	11
1.2.1. Rizikové faktory na straně rodiny.....	11
1.2.2. Rizikové faktory na straně vrstevnické skupiny	15
2. Rizikové chování adolescentů	17
2.1. Agrese v adolescenci.....	17
2.2. Delikvence a kriminalita mladistvých.....	19
3. Možnosti intervence u pachatelů násilné trestné činnosti.....	23
3.1. Výkon trestu odnětí svobody mladistvých.....	23
3.2. Vybrané intervenční programy v České republice.....	24
3.3. Intervenční programy v zahraničí	28
4. Návrh výzkumného šetření	33
4.1. Výzkumné cíle a otázky	33
4.2. Výzkumné metody	34
4.3. Návrh skupinového intervenčního programu.....	37
4.4. Výzkumný vzorek	38
4.5. Metody sběru dat a analýza sběru dat	39
5. Diskuse.....	41
Závěr	44
Literatura.....	45
Přílohy.....	54

Úvod

Cílem bakalářské práce je věnovat se problematice nezletilých pachatelů ve výkonu trestu odnětí svobody. Zabývá se mladistvými pachateli, kteří spáchali násilný trestný čin ve vývojovém období adolescence, jak je chápáno v psychologii. Zároveň však respektujeme právní souvislosti, ve kterých se setkáváme s pojmem nezletilých nebo mladistvých pachatelů.

Projekt bakalářské práce se zaměřuje na psychosociální kontexty vývojového období adolescence, především na rizikové faktory působení rodiny a vrstevnické skupiny u dospívajících. Dále se zabývá vybranými projevy rizikového chování na straně adolescentů, jako jsou projevy agrese, delikventního či kriminálního chování. Dispozičním předpokladem pro agresi je agresivita, kterou chápeme jako relativně trvalou charakteristiku jedince, jako vnitřní pohotovost chovat se agresivně. S tím souvisí také impulzivita (temperamentový rys) či nízká sebekontrola jedinců (volní charakteristika). Delikvenci chápeme jako pojem vyjadřující překročení (překračování) morálních nebo sociálních norem v dané společnosti, kriminalita představuje překročení jak norem morálních, společenských, ale především právních. Kriminalitu nahlížíme jak v kontextu osobnostním, ale také společenském. Mladiství pachatelé násilné trestné činnosti proto představují velmi ohroženou skupinu adolescentů, jejichž chování je nebezpečné pro společnost, ale také je komplikací pro jejich socializaci a přiměřený vývoj. Lze se domnívat, že psychologie může přispět k analýze projevů kriminálního chování mladistvých a jejich souvislostí osobnostních i sociálních a zároveň nabídnout intervenční postupy, které mohou přispět k žádoucí změně jejich chování.

V práci se proto dále zabýváme vybranými našimi a zahraničními intervenčními a terapeutickými programy, které jsou zaměřeny na mladistvé ve výkonu trestu odnětí svobody, kladou důraz obecně na sociální interakci, konkrétněji na sebepoznávání, komunikaci, zvládnutí impulzivních či agresivních projevů (sebekontroly) či odpovědnosti za trestný čin apod. Programy vybíráme tak, aby měly pro odsouzeného význam v rámci jeho další životní etapy mimo vězeňské zařízení.

V další části práce předkládáme návrh šetření, které má kvalitativní charakter. Zaměřuje se na změnu chování a rozvoj sociálních dovedností jako výsledek intervenčního programu určeného nezletilým pachatelům násilné trestné činnosti.

LITERÁRNĚ-PŘEHLEDOVÁ ČÁST

1. Psychosociální vývoj dospívajících a jeho rizika

Dospívání jedince bývá děleno do dvou, nebo tří stádií. Langmeier a Krejčířová rozdělují dospívání na dvě období. První je fáze *pubescence*, začínající prepubertou a vrcholící v období puberty. Prepuberta začíná asi v jedenácti letech s projevy prvních sekundárních pohlavních znaků a přelévá se do vlastní puberty, u chlapců o jeden až dva roky později než u dívek. Druhou fází je *adolescence*, kterou autoři umisťují od patnácti do dvaceti (ev. dvaadvaceti) let (Langmeier & Krejčířová, 2006).

Macek pracuje s konceptem tří stádií adolescence, kdy *ranou adolescenci* chápe jako biologické dospívání jedince, tedy na konci tohoto období by měl být biologicky vyspělý, orientačně mluvíme o druhém stupni základní školy (Macek, 2003). Další obdobím je *střední adolescence*, kdy se jedince potýká s emoční nestabilitou, sníženou schopností sebeovládání, hledáním smyslu své existence, a tedy i hledáním nové vlastní identity, časově toto období řadíme na střední školu (Levine & Munsch, 2016). Konečným stádiem je *pozdní adolescence*, kdy se konsoliduje identita a osobnost adolescenta v oblasti emoční, hodnotové, a především ve smyslu akceptace společenských nároků (Janošová, 2016).

Arnett pak vymezuje adolescenci od patnácti do osmnácti let a stanovuje další stadium, které nazývá *nastupující dospělostí (emerging adulthood)*, tedy vývojového období, které zahrnuje přibližně věk osmnácti do dvaceti pěti let. Na rozdíl od většiny dalších vývojových období, je tato etapa specifická svojí sociokulturní determinací. Nejedná se o vývojové období, které nastává automaticky ve všech kulturách, ale naopak o životní etapu, k níž vytvořily podmínky tzv. vyspělé společnosti, které umožnily mladým lidem významně prodloužit vstup do plné dospělosti a nabízejí jim značné množství podnětů ke způsobu života, který se odlišuje jak od adolescence, tak od plné dospělosti (Arnett, 2000; 2009).

Autoři se shodují v tom, že jedinec se v období adolescence (případně nastupující dospělosti) postupně stává dospělým. Podotýkají, že toto období je velmi typické tím, že se rozšiřuje oběma směry „zkracuje dobu dětství a oddaluje nástup plné dospělosti“ (Langmeier & Krejčířová, 2006, str. 146). Podle Janošové je v moderní společnosti běžné, že se přechod do

dospělosti prodlužuje, právě kvůli ekonomické závislosti na rodičích – studium střední a případně vysoké školy tedy oddaluje získání statutu dospělého, ačkoliv jedinec je biologicky dospělým jedincem, tento časový rozdíl není tak markantní v přírodních společnostech (Janošová, 2016).

Při respektování vzájemného působení biologických a psychosociálních změn ve vývoji jedince (nejen) v období adolescence, projekt této práce používá pojem adolescence v rozmezí od patnácti do dvaceti let věku jedince.

1.1. Adolescence – její vývojové úkoly a kritické momenty

Období adolescence chápeme především jako *komplexní psychosociální proměnu* jedince. Jednak v dospívání jedinec biologicky dovrší svou reprodukční zralost a druhým úkolem je plné vyvinutí osobnosti jedince. Taktéž pozorujeme emancipaci od rodiny, která bývá na konci tohoto období dovršena a zároveň se stabilizují vyhrocené vztahy s rodiči z období puberty. Neméně podstatné jsou i kvalitativní změny ve vztahu s vrstevníky, kdy vztahy jsou mnohem hlubší, případně se překlápí do intimních partnerských vztahů, které jsou mnohem vyspělejší (Vágnerová, 2000).

Larson (2006) uvádí, že období adolescence je především o *překonávání překážek*, které souvisí s novými motivy adolescenta, a těmi jsou touha sexuální a touha zapadnout mezi vrstevníky, zároveň podotýká, že adolescenti mají mnohem více stresu se kterým se musejí vyrovnávat a ten může ovlivnit jejich vývoj.

Adolescentům se rozvíjí nové *kognitivní kompetence*, přemýšlejí nad různými hypotetickými koncepty a budoucností, díky čemuž si uvědomují složitosti okolí. Umí řídit své chování a předvídat následky svého chování, což souvisí právě s integrací jejich znalostí a tím i vyšší seberegulací a snahou dopracovat se k cíli – tedy *iniciativou* (Larson, 2000). Levine a Munsch zmiňují abstraktní a hypotetické uvažování adolescentů nad abstraktními pojmy, které je vede k takzvanému dennímu snění a myšlenkám - “*co by kdyby*“ (Levine & Munsch, 2016). Vágnerová také mluví o idealistických představách adolescentů – mají rozvinuté hypoteticko-deduktivní myšlení, ale nemají životní zkušenost, a tudíž idealisticky uvažují bez širšího kontextu (toto myšlení se nemusí nutně rozvinout u všech) (Vágnerová, 2012). Neméně důležité je zmínit i rozvoj exekutivních a meta-kognitivních funkcí a flexibilitu zaměřené pozornosti (Levine & Munsch, 2016).

Morální postoje dospívajících k celospolečenským tématům jsou radikální, ale z počátku velmi nestabilní. Je to díky tomu, že adolescenti v tomto období nemají dostatek informací, začínají se teprve v těchto tématech orientovat, a proto jejich názor je tak vyhrocený (Vágnerová, 2012). Rozvoj morální identity souvisí právě s rozvojem hodnotového systému adolescenta. Podle Hardyho et al. adolescenti se silnou morální identitou nepotřebují dominantní postavení ve skupině, ale pomáhají členům, kteří jsou na jejím okraji (Hardy, Bhattacharjee, & Reed, 2010).

Podle Eriksona (2015) je období adolescence typické *konfliktem identity vs. zmatení identity*. Identitu jedince pomáhá vytvořit skupina vrstevníků, která je pro jedince důležitá a tvoří jeho světonázor, který bývá v tomto období vyhrocený. Adolescenti se nachází ve fázi postkonvenční morálky, kdy dospívající je schopen uvažovat o tom, co je dobré a co špatné, ale zároveň je jejich morální uvažování extrémně černobílé a vyhrocené, neschopno přijmout jakýkoliv kompromis. Adolescenti jsou v tomto věku neskutečně citliví na jakýkoliv náznak bezpráví a nespravedlnosti, zároveň se jim více prohlubuje empatie nebo naopak bezohledný cynismus a egoismus, kdy je nabourán morální ideál dítěte. V tomto období jsou střety s okolím velmi časté, nicméně se tento postoj časem a zkušenostmi relativizuje (Langmeier & Krejčířová, 2006).

Velkým úskalím je podle Uptona u dnešní generace to, že má *mnoho možností*, kým se stát, kam směřovat (Upton, 2011). Adolescenti, kteří více kriticky nahlíží na svou identitu, nevyhýbají se krizím a nejistotám, odmítají více autoritářské jednání druhých a zároveň se cítí za druhé více odpovědní (Meeus, 1992).

Vágnerová uvádí, že je podstatné v rámci diferenciací navenek odmítnout veškeré atributy dětství, a proto je velmi častá *extravagantní volba úpravy vzhledu*, tímto způsobem se zviditelní mezi vrstevníky, zároveň se odliší od jiných skupin a dají najevo svou identitu a příslušnost k určité skupině (Vágnerová, 2012). Podle Janošové se se stylem oblékání pojí i preference hudebního stylu a tím pádem i hodnot, skupiny lze rozdělit na pozitivně a nihilisticky laděné, s tím, že ty pozitivně laděné jsou vrstevníky lépe přijímány (Janošová, 2016).

Harterová podotýká, že adolescenti chápou sama sebe více abstraktně a zároveň jejich *self-concept* je více diferencovaný a organizovaný. Vidí sami sebe podle svých osobních přesvědčení, zásad, taktéž se hodnotí jako celek, ale i v různých rovinách jejich života – rovina

školy, koníčků, rovina morálního chování a neméně důležitá rovina sociálních vztahů. Je podstatné si uvědomit, že adolescent může sama sebe prezentovat jinak v různých situacích – např.: v kolektivu spolužáků může být více uzavřený a v kolektivu rodinném více komunikativní (Harter, 1998)

Adams (2005) stejně jako Erikson mluví o *psychosociálním moratoriu*, kdy se adolescent pokouší nalézt vlastní identitu a roli ve společnosti, pomocí různých forem hledání a testování okolního světa. Tyto pokusy o sebe definování by měli být brány s nadhledem, jelikož adolescent má jinou percepci sebe a okolí, protože předmětem adolescentovi pozornosti je jeho psychická a fyzická proměna.

Vágnerová uvádí, že *emoční nestabilita*, nízká schopnost seberegulace, nižší sebeovládání, či konflikty s autoritou jsou způsobené z větší míry nerovnoměrným dozráním mozkových center odpovědných za emoce a řízení chování – impulzivita je způsobená změnami v limbickém systému, dozrávání podkorových částí mozku je rychlejší než zrání mozkové kůry – tudíž regulace emocí a chování je značně snižena (Vágnerová, 2012). Eccles mluví také o *sklonech k úzkosti a ruminaci*, kdy dospívající jsou velmi náchylní na poznámky svých spolužáků a okolí. Proto v tomto období dochází nejčastěji k rizikovému chování jakéhokoliv typu a nárůstu suicidálního jednání (Eccles, 1999). Podle Santrocka nejsou schopni využít dostatečně své kognitivní schopnosti ve vypjatých situacích (Santrock, 2012).

Levinová a Munsch zmiňují silný *egocentrismus* především v období rané adolescence. Adolescenti vyžadují od okolí stejnou pozornost, jakou věnují sami sobě. Často pocítují naprostou jedinečnost svých zážitků, které „nikdo nepochopí“ a proto u nich může dojít i k mylným představám o sobě samém, tzv. *personal fable*, tedy osobnímu klamu, že „tohle se mi stát nemůže“ a v důsledku toho dochází k rizikovému a nezodpovědnému chování. (Levine & Munsch, 2016).

Ve sledovaném období probíhá intenzivně řada *socializačních procesů*. Například jde o přerámování vztahů s rodiči, navázání nových forem vrstevnických a partnerských vztahů. Podle Gutmana a Ecclese především v rané adolescenci narůstá *potřeba odstupu od rodičů*, která je typická mnohými konflikty a tím dočasně slábne pozitivní identifikace s rodičem (Gutman & Eccles, 2007). Projevuje se snaha o samostatnost, nicméně i tato nezávislost může být jen pózou. Ačkoliv se osamostatňují od dospělých, svůj světonázor, témata týkající se jejich

smyslu života apod. potřebují konzultovat s dospělými, a proto nesmíme vynechat ani jiné důležité dospělé v okolí – učitelé (v tomto ohledu je význam školy nepopíratelný), vedoucí zájmových aktivit, známí apod. Dospívající potřebují sdílet své zážitky s jinými dospělými než s rodiči. Upton dodává, že také v dnešní době se sociální vztahy navazují přes *sociální sítě a internet*, kdy skupinové potřeby jsou naplňovány přes virtuální svět. I toto napomáhá tvořit identitu, projevuje se zde solidarita pro skupinu a zároveň vymezení se vůči jiné skupině. V rané adolescenci vznikají celoživotní přátelství s vysokou mírou intimity, která je později silným zdrojem sociální opory (Upton, 2011).

Podstatnou část života adolescentů tvoří *partnerský a sexuální život*. Podle Říčana se první zamilování odehrávají na platonické rovině se silnou idealizací partnera ve fantaziích bez touhy partnerství v rané adolescenci (Říčan, 2014). Nicméně touha po partnerském vztahu stoupá s věkem, a proto Vágnerová hovoří o polygamním stádiu sexuálního vývoje, s tím že partnerský status má velkou váhu mezi vrstevníky. Postupem času vztahy získávají na kvalitě a intimitě (Vágnerová, 2012). Dívky během pozdní adolescence vnášejí do vztahu více psychické intimity než chlapci, díky důvěrnějšímu vztahu s matkou (Janošová, 2008). Diamon a Savin-Williams popisují, že první pohlavní styk je pro dívky vyjádřením závazku k partnerovi, zatímco chlapci jsou motivováni rozkoší a zvědavostí (Diamond & Savin-Williams, 2009). Levine a Munsch připomínají homoerotické experimenty neohledě na pravou sexuální orientaci, s tím, že homosexuálně orientovaní adolescenti si svou odlišnost mohou uvědomit i díky sociálním sítím a kontaktu s jinými příslušníky své sexuální menšiny (Levine & Munsch, 2016).

1.2. Rizikové faktory vývoje dospívajících

V této podkapitole si blíže představíme vybrané rizikové faktory, které se mohou nepříznivě projevit ve vývoji dospívajících, v jejich chování i prožívání a vést k antisociálnímu, delikventnímu či dokonce kriminálnímu chování. Všímáme si rizikových faktorů na straně rodiny a na straně vrstevnické skupiny, jakožto nejvýznamnějších socializačních činitelů adolescence.

1.2.1. Rizikové faktory na straně rodiny

Rodina má pro vývoj jedince nenahraditelný význam, jakožto nejdůležitější sociální skupina, ve které jedinec žije. Má za úkol uspokojení základních biologických a sociálních potřeb, ale také formuje identitu jedince a jeho společenskou roli (Fischer & Škoda, 2014).

V primární rodině dochází k rozvíjení vědomostí, znalostí, dovedností, k materiální podpoře, ale také k předávání vzorců chování či sociálních norem a pravidel. *Rodičovské styly výchovy* zejména vyjadřují klíčové momenty vzájemných interakcí rodičů a dospívajících, způsobu jejich komunikace a zahrnují především dva podstatné aspekty: *emoční vztah* k dítěti a jeho kvalitu a *výchovné vedení* a jeho různé formy. Dimenze emočního vztahu a výchovného řízení se různou měrou podílejí na formování osobnosti dítěte, na jeho vlastnostech a kvalitě interakcí mezi rodiči a dítětem (Čáp, 1996).

At' už výzkumná šetření vycházejí z modelu *čtyř výchovných stylů* Baumrindové (1966), nebo Čáпова *modelu devíti polí způsobu výchovy* (Čáp, 1996), ukazují, že děti a dospívající nejvíce profitují z rodinných vztahů, v nichž panuje *kladný emoční vztah*, ale *pevné, či středně silné výchovné řízení*. V pojmech stylů výchovy Baumrindové děti autoritativních či liberálních rodičů děti mají *vyšší self-esteem* než děti autoritářských rodičů. Oba styly, autoritativní i liberální, jsou charakterizovány vysokou vnímavostí a přístupností rodičů a udělením větší autonomie svým dětem (Raboteg-Saric & Sakic, 2014). Tedy výchovný styl autoritářský, s menším porozuměním hodnotíme spíše jako méně vhodný, a tedy rizikovější pro vývoj adolescenta, i z toho důvodu, že je zde předpoklad nižšího self-esteemu. Zjišťování výchovných stylů v rodině u nás se děje dlouhodobě. Sice není možné uvést, že jeden styl výchovy formuje osobnost dítěte optimálně po všech stránkách a že jiné formy mají jen nežádoucí výsledky, ale opakovaně se ukazuje, že pro rozvoj dětí i dospívajících je obecně možné stanovit jako optimální kladný emoční vztah a střední, nebo silné řízení rodičů (Čáp, 1996; Gillernová, 2004; 2011). Naopak výchovný styl charakterizovaný rozporným řízením a záporným emočním vztahem rodičů je z našeho pohledu rizikový pro vznik antisociálního chování dospívajících. Vzhledem ke změnám ve stylech výchovy rodičů u nás, kdy ubývá silného a středního vedení rodičů a významně přibývá slabého výchovného vedení (málo pravidel a požadavků a vysoká míra volnosti), což v kombinaci se záporným emočním vztahem (nezájem, chladný emoční vztah, málo porozumění pro dítě) je další rizikovou variantou rodinného výchovného působení (Gillernová, 2011). Běhalová (2009) se zabývala výchovným stylem rodičů u jedenácti mladistvých odsouzených za trestný čin vraždy a osmatřiceti odsouzených mladistvých za jinou trestnou činnost. Obě skupiny odsouzených hodnotily podle modelu devíti polí způsobu výchovy, emoční vztah otce i matky jako záporný a výchovné řízení otce i matky jako rozporné. Odsouzení necítili podporu a porozumění od rodičů. Rodiče kladli na odsouzené požadavky,

ale nebylo ověřeno jejich splnění. Mezi skupinami odsouzených byl jediný signifikantní rozdíl – odsouzení za trestný čin vraždy hodnotili otce jako více emočně chladné.

Podle výzkumu Jeong a Eamonové (2009) je důležitým faktorem *sebekontrola adolescentů*, kterou získají díky kvalitnímu výchovnému řízení, a projevují menší sklony k delikventnímu chování. Jejich výzkum zahrnoval porovnání Hispánských, Afroamerických a Evropských rodin žijících v USA. Signifikantně se ukázalo, že Hispánští a Afroameričtí rodiče mají většinou horší ekonomické podmínky, bydlí v méně příznivém sousedství a mají nižší, nebo méně kvalitní vzdělání, jsou tedy i více ve stresu, a to vede k méně výhodným strategiím řešení manželských konfliktů, které ovlivňují jejich potomky v porovnání s potomky bílých rodičů. Také důležitým faktorem je vzdělání rodičů, jelikož rodiče, kteří jsou vyšší, nebo kvalitnější vzdělání znají lepší způsoby řešení konfliktů a účinnější výchovné postupy. Autoři také uvádějí že na vývoj delikventního chování jedinců má vliv škola, sousedství a celkové prostředí ve kterém jedinec vyrůstá.

Podle *teorie míry sebekontroly* Gottfredsona a Hirschiho (1990), lze předpokládat, že dospívající umí dělat racionální rozhodnutí, to znamená, že jsou schopni dělat rozhodnutí, která jim přinesou spíš potěšení než trápení. Hlavní charakteristikou jedinců s nízkou sebekontrolou je zajištění okamžitého uspokojení tužeb, jejich pozornost je koncentrovaná na „*tady a teď*“. Oproti tomu jedinci s vyšší mírou sebekontroly jsou orientováni na odložené uspokojení. Nízká míra sebeovládání komplikuje možnost odolat pokušení. To znamená, že obtížně racionálně posuzují, zda se zapojit do konkrétní akce, která přináší okamžité potěšení, ačkoli jde například o krádež nebo jiný trestný čin, tedy chování, které později přinese mnohem více negativních důsledků.

Do vztahu rodič-dítě patří i *disciplína*, jak výzkumně dokládají Snyder s Petersonem. Rodiče adolescentů s delikventním chováním mají často nekonzistentní styl výchovy, kdy dotyčného trestají nepřiměřeně a zároveň ho za stejné provinění někdy nepotrestají (Snyder & Petterson, 1987). Jde o projevy rozporného výchovného vedení, jak už jsme se o něm výše zmiňovali.

Sak (1997) sledoval vztah mezi *tělesnými tresty v dětství* a sociálně patologickým chováním v následujících letech a všechny čtyři skupiny s delikventním chováním (prostitutky,

narkomani, vězni a chovanci diagnostických ústavů) měly vyšší průměrnou hodnotu důraznosti tělesných trestů vůči skupině srovnávací, tj. nedelikventní mládeže.

Šulová (2004) zmiňuje *poruchu rodičovské role*, je-li rodinná funkce narušená tak, že rodiče se o své dítě:

- nemohou o starat;
- nedovedou starat, neumí to;
- nechtějí starat;
- starají nadměrně hyperprotektivně.

Mezi další poruchy rodiny řadí dysfunkční nebo afunkční rodinu, syndrom CAN (syndrom zneužívané, týraného dítě), sexuální zneužívání a zanedbávání (Fischer & Škoda, 2014).

V rámci rodinné interakce, lze pozorovat tzv. *rozštěpenou dvojnou vazbu* v postoji otce a matky k dítěti. Nejčastější podobou tohoto vzorce je nekritický příklon matky k dítěti a velmi kritické a odmítavé chování otce (Ferreira, 1963).

Rizikovým faktorem se podle Beuhlera a Gerarda (2002) stávají *manželské hádky*. Mluví o takzvané teorii „přelévání“, kdy konflikt rodičů nepřímou souvisí s chováním dospívajícího jedince. Konflikt ve výchovné praxi rodičů může vést k emočním problémům, problémovému, až delikventnímu chování jedince. Manželské konflikty zabírají mnoho času, a tudíž není prostor k interakci s dítětem a nevyřešený konflikt rodičů se přenáší na dítě. Bandura (1977) poukazuje na souvislost mezi manželským konfliktem a výchovnými problémy dítěte v souvislosti se sociálním učením. Z toho vyplývá, že chování rodičů ovlivňuje chování dítěte. Nesmíme opomenout ani to, že pokud se rodič sám chová rizikově, či delikventně (je závislý na alkoholu nebo jiných drogách, je nebo byl trestaný), zvyšuje to pravděpodobnost, že dospívající také bude překračovat zákon (Matoušek & Kroftová, 2003).

Ainsworthová uvádí, že poruchy *attechementu* u adolescentů nejsou tři jako u dětí, ale dvě – úzkost a vyhýbání se (Ainsworth et al, 1978). Zároveň pokud děti mají dobrý *attechement* s rodiči, lépe akceptují jejich pokyny a chování, tudíž se nezapojují do antisociálního chování (Arbona & Power, 2003). Naopak podpurným faktorem, který tyto autoři zmiňují je, že pokud se rodiče zapojují do života svých dětí aktivně, znají jejich přátele a používají přiměřené tresty, které jsou konzistentní, děti nemají potřebu se zapojovat do antisociálního chování.

Podle Snydera a Pattersona (1987) mladiství s kriminálním chováním popisují své rodiče jako pasivní, odmítavé s nezájmem o potřeby dítěte. Častým jevem je *vazba vyhybavá, či dezorganizovaná*. Také poukazují na fakt, že pokud rodiče mají málo informací o volném čase svých dětí, málo sledují, co jejich dítě dělá, je vyšší pravděpodobnost toho, že se dítě dopustí už v nízkém věku trestného činu, který bude opakovat, ne-li stupňovat.

Matoušek s Kroftovou (2003) podotýkají, že význačným rizikovým faktorem je *nepřítomnost rodičovské postavy v rodině*. Nejčastěji u juvenilních delikventů chybí otec, což má za následek, že chlapec postrádá vzor, s nímž se identifikuje a dívka zase vzor mužského chování. Zároveň přítomnost nevlastního otce může pomoci, ale může i situaci zkomplikovat.

1.2.2. Rizikové faktory na straně vrstevnické skupiny

Vrstevnické vztahy mají v této vývojové etapě nezastupitelný význam pro vývoj adolescenta. Stejně jako rodina v raných etapách vývoje.

Krejčová (2009) uvádí, že čas, který adolescenti tráví s vrstevníky, bez dohledu rodičů i mimo školu je velmi významný. Pro toto období je význačným rysem právě navazování vztahů s vrstevnickou skupinou, vyhledávání přátelství, právě na úkor času stráveného s rodinou. Adolescent je velmi citlivý v tomto období na přijetí vrstevnickou skupinou, a proto také narůstá ovlivnitelnost mladistvého touto skupinou. Macek (2003) dodává, že právě konformita s vrstevnickou skupinou dodává adolescentovi pocit autonomie, navíc vztah je posilován právě sdílením osobních zkušeností a nejistot. Vrstevnická skupina dává adolescentovi vzor pro standardy a normy jeho chování, nehledě na to, že mu dodává i významný sociální status (Gillernová, 2008).

Právě *konformita se skupinou* je důležitá, jelikož ze studie Hoffmana a kolegů vyplývá, že adolescenti, kteří kouří cigarety si spíše vybírají za přátele také kuřáky než nekuřáky (Hoffman, Monge, Chou, & Valente, 2007). Tento fenomén týkající se antisociálního chování lze převést i na deviantní chování, kdy autoři Kiesner, Kerr, & Stattin (2004) zjistili že ve vzorku švédských adolescentů, kteří vykazovali antisociální chování, měli tendenci volit své „nejlepší přátele“ právě z řad jedinců vykazující delikventní chování. Tento typ výběru přátel je známý pod pojmem *peer homophily group* (českým ekvivalentem přiléhavě vyjadřuje úsloví „*vrána k vráně sedá*“) (Kiesner, Poulin, & Nicotra, 2003). Jedinci, kteří mají nějaké společné rysy chování a zájmy, jsou si bližší. Deviantní vrstevníci mohou představovat příčinu antisociálního

chování mladistvých, u kterých toto chování před tím nebylo zřejmé. Vitaro, Pedersen a Brendgen (2007) zjistili, že spojení s disruptivními přáteli na druhém stupni základní školy, předpovídá delikventní chování na střední škole. Nebo Regnerus (2002) zjistil u adolescentů ve věku 17-19 let, že pokud tráví čas s vrstevníky, kteří se dopouštějí kriminálního jednání, je předpoklad že i oni sami se později dopustí delikventního či kriminálního chování (kupříkladu poškozování majetku, tvorba graffity atp). Na to navazuje experiment na vysokoškolských studentech, kdy 38 % z nich uvedlo, že by podváděli u opakovacího testu, když byl v jejich skupině spojenec vykazující toto deviantní chování (opisování) oproti kontrolní skupině ve které nebyl (Paternoster et al, 2013). Tyto výsledky podporují teorii o sociálním učení.

Schwartz a Vazsonyi (2014) uvádí, že krom sociálního učení jsou dle výzkumů některé typy deviantního chování ovlivňovány vrstevnickou skupinou, zatímco jiné typy chování jsou ovlivněny právě homofilním efektem. Například Fiteová a Colder (2007) zjistili, že proaktivní agrese – antisociální chování, které je iniciováno k dosažení konkrétního cíle – vede k homofilní roli, ale reaktivní agrese – reagující na skutečnou nebo vnímanou hrozbu – nastává v reakci na chování vrstevníků. Tito dospívající často tvoří přátelství, která se soustřeďují na deviantní aktivity (Dishion, et al 2004). Ostatní adolescenti se mohou dočasně připojit k těmto aktivitám v rámci experimentování, ale je pravděpodobné, že v tomto chování nebudou pokračovat po přechodu do dospělosti, tedy ukončením stádia adolescence (Moffitt & Caspi, 2001). Nicméně, adolescenti, kteří byli odmítnuti svými vrstevníky a kteří pokračují v kriminálním chování, budou pravděpodobně nadále projevovat antisociální chování do dospělosti (Moffitt, 2006). Zároveň Boninová, Cattelinová, Ciairanová uvádí velmi zajímavý pohled na rizikové chování adolescenci u italské mládeže. Kdy rizikové chování chápou jako *smysluplné a instrumentální*, jako každé jiné chování. Jde o životní styl a způsob existence i mládeže celkově ve světě. I díky tomuto chování si adolescenti aktivně formují svou vlastní identitu. Zároveň dosažení dospělé zodpovědnosti je velmi individuální. (Bonino, Cattelino, & Ciairano, 2005)

2. Rizikové chování adolescentů

Uvedené vývojové souvislosti představují do jisté míry „kritická místa“, která se u nezletilých pachatelů často jeví jako adekvátně nezvládnutá, zejména když se hromadí méně příznivých podmínek jejich života. Jaké důsledky se projevují v chování dospívajících? Co znamenají a jak s nimi pracujeme v našem projektu?

Sociální deviace je chování, které není akceptováno většinou společnosti, jde o jakékoliv odchýlení od normy. *Sociální patologie* vyjadřuje jevy pro společnost či jedince negativní, a společností sankcionované, což u sociální deviace nemusí být (Frielová, 1996). *Rizikové chování*¹² je v psychologických souvislostech širší pojem, jelikož nevyjadřuje jen sociální deviaci a patologii, ale další projevy chování jako je, záškoláctví, sebepoškozování, zneužívání návykových látek, šikana, vandalismus, rizikové chování na internetu, v dopravě a sexu, hazardní aktivity, extremismus, nezdravé stravovací návyky aj., které často předcházejí *agresivnímu, delikventnímu a kriminálnímu chování dospívajících* (Sobotková et al., 2014). Zajímají nás především sociálně a forenzně psychologické souvislosti.

2.1. Agrese v adolescenci

Agresivitu lze vymezovat z mnoha hledisek; podívejme se na ni především z hlediska sociální patologie. *Agresivitu* je možné považovat za určitý charakteristický projev osobnosti jedince, lze ji chápat jako dispozici k agresivnímu chování (Martínek, 2015). Agresivní chování chápeme jako porušení sociálních norem, které omezuje práva a narušuje integritu sociálního okolí. Agresivita jako taková je tedy tendence k útočnému jednání a *agrese* je jeho projev (Fischer & Škoda, 2014).

Z pohledu sociální patologie rozlišujeme několik druhů agrese. *Spontánní agrese*, kdy působení bolesti přináší uspokojení (někdy i potřeb, které jsou patologické, např. sadismus) (Fischer & Škoda, 2014). V rámci kriminální agrese rozlišujeme především *emočně reaktivní agresi*, kdy je reakcí na konfliktně vnímanou situaci, je typická pro emočně labilní a neurotické

---

¹ Pro rizikové chování se používá i pojem sociálně patologické jevy. Ve starší literatuře se objevuje, v uvedené práci preferujeme pojem rizikové chování, ale v některých souvislostech můžeme použít i pojem sociálně patologické jevy.

pachatele a projevuje se impulzivním chováním, na rozdíl od instrumentální agrese není prostředkem dosažení cíle, ale je cílem samotným. Dále *instrumentální agresivita*, kdy agrese slouží jako prostředek k dosažení cíle (Gillernová & Boukalová, 2006). Dále se setkáváme i s pojmem *hostilita*, což je nepřátelský postoj vůči sobě i okolí. Dále mluvíme o *násilí*, které je často spojen s agresí. Chápeme jej jako chování s jasným cílem někomu ublížit.

Podle výzkumu Hazebroekové, Olthofa, Goossense (2016) agrese v dospívání může souviset také s *nižší emoční empatií*, která může souviset s nižší mírou soucitu k potenciální oběti a také *touhou být dominantní* ve vrstevnické skupině. Na výzkumu 550 holandských adolescentů ve věku 12–14 let se ukázalo, že měli nižší hodnotu emoční empatie, empatického citění ohledně instrumentální agrese, pokud měli silnější touhu být ve skupině dominantní.

Csémy et al. (2014) se ve výzkumu zaměřili na rodinu, vrstevnické vztahy a školní prostředí, které jsou uváděny jako významné oblasti ve vztahu k agresivnímu chování dětí a dospívajících. Pomocí krátké verze Dotazníku agresivity Busse a Perryho, Inventáře problémového chování a vlastních otázek se na každou oblast dotazovali souboru 3165 žáků v průměrném věku 13, 6 let. Autoři rozdělili žáky do tří skupin podle projevované agrese – nízká a průměrná úroveň; zvýšená úroveň; vysoká úroveň. V kategorii „vysoká úroveň“, kde bylo 206 žáků (z toho 145 chlapců), se ukázalo, že prediktory pro agresivitu v rámci *rodinného prostředí* jsou negativní emoční vztah s oběma rodiči, volné, nebo nedůsledné výchovné řízení a tělesné tresty. Ve *vrstevnické rovině* se především jedná o rizikové chování ve volném čase a *v třídním kolektivu je to nižší oblíbenost*. Tito žáci považují školu za místo, kam neradi chodí a mají pocit, že učitelé jsou nespravedliví vůči nim, a to souvisí i s následnou frustrací.

Autoři Piková a Pinczés (2014) se zabývali souvislostí různých typů agrese a impulzivity, kdy vycházeli z předpokladu, že více úzkostní jedinci jsou více náchylní k agresí. Ve výzkumu bylo 443 studentů ve věku od 15 do 20 let. Impulzivita se zde projevila jako rizikový faktor pro depresivní i agresivní chování. Chlapci s nízkou mírou empatie ve faktoru hostility a fyzické agrese dosahovali vyšších výsledků než dívky. Naopak dívky s nízkou mírou empatie vykazovaly vyšší depresivní symptomatiku a více verbální agrese než chlapci. Obecně lze z tohoto výzkumu vyvodit, že impulzivita je rizikovým faktorem jak pro depresivitu, tak i agresivitu a naopak self-efficacy je protektivním faktorem agresivního chování (především

fyzické agrese). Agresivní chování během raného dospívání je spojeno s problémy chování a zapojení do delikvence později v životě (Pardini & Fite, 2010).

2.2 Delikvence a kriminalita mladistvých

Představíme si vybrané teorie delikvence a kriminality. Jako první zmiňujeme **Teorii sociálních vazeb** (Hirschi, 2008), která je založená na vztahu jedince k ostatním členům společnosti, na uznání a zapojení do aktivit společnosti, ale také na víře, že společenské normy jsou správné. Pokud jsou tyto vazby dostatečně silné, odrazují jedince od kriminálního jednání. Na ni navazuje **Obecná teorie kriminality** (Goddfredson & Hirschi, 1990), která říká, že hlavním prvkem bránícím lidem v páchání kriminality je **míra sebekontroly**. Jedinci s nízkou mírou sebekontroly se nedokáží ovládnout a spáchají trestný čin, protože nevidí důsledky svého chování². Ve výzkumu teorie pokračuje i Vazsnoyi a Huang (2010), kteří tento konstrukt testovali vzorku 1 155 dětí ve věku 4,5 roku, 8,5 roku a 10,5 roku v rámci longitudinální studie v období 6 let. Zjistili, že růst sebekontroly je ovlivňován počátečním stavem a rodičovskou výchovou. Také potvrzují stabilitu této teorie, ačkoliv říkají, že není typickým kriminologickým vysvětlením kriminality a delikvence. Poslední uvedená je **Teorie situačního jednání** (Wikström & Butterworth, 2006), která se ptá proč lidé páchají trestnou činností, když je nezákonná. Trestnou činností mladistvých vysvětlují jako sled alternativ a procesů volby, které jsou ovlivněny individuálními charakteristikami dospívajících a kontextu jejich chování. Proces mechanismu situačního jednání nazývají *percepce – choice proces* (proces spojující vnímání a rozhodování). Z tohoto konceptu vychází rozdělení pachatelů do tří skupin dle jejich trestné činnosti – *propensity-induced offenders* (pachatelé s osobními dispozicemi pro trestnou činnost, situační kontext nehraje roli); *situationally limited offenders* (pachatelé, kteří se dopouštějí trestné činnosti pod vlivem alkoholu a drog); *lifestyle-dependent offenders* (trestná činnost je vázaná na životní styl). Poslední skupina je dle autorů nejvíce riziková, jelikož trestná činnost je vázaná na životní styl vrstevnické skupiny.

Firstová (2014) mluví o konformním jednání, které je v souladu se skupinou a jednáním, které takové není čili jde o *deviantní jednání*. To chápeme jako chování, které se odlišuje od norem, které akceptuje velké množství osob a může se tak chovat jedinec i skupina. Firstová

---

² Důkladněji je teorie míry sebekontroly popsána v kapitole 1.2.1 Rizikové faktory na straně rodiny.

(2014) zmiňuje *predelikventní chování*, které může později souviset s delikventním chováním, či vést ke kriminálnímu jednání. Toto chování se může projevat například záškoláctvím, útoky z domova, či šikanou vrstevníků. *Delikventní chování* se netýká jen kriminality, zahrnuje jak trestné činy, tak i přestupky a trestnou činnost osob mladších patnácti let. Je pro ni charakteristická mravní „narušenost“ (Winkler, 1997). Tento pojem bývá často spojován s nepřijatelným chováním dětí a mladistvých (tzv. juvenilní delikvence) a spadá sem i chování, které ještě nenaplnilo skutkovou podstatu trestného činu, ale je pouze přestupkem (Válková, Kuchta, 2012). A posledním stupněm je *kriminalita*, kterou můžeme definovat jako chování, které je trestné v dané společnosti a je sankcionováno dle trestního zákona, s tím že je trestáno zjevné i latentní chování (Fischer & Škoda, 2014). Chápeme ji jako spáchání trestného činu, který je definován zákonem. Kriminálního jednání se může dopustit i osoba, která není trestně odpovědná – dítě, ale i mladistvý či dospělý jedinec (Matoušek & Matoušková 2011).

Na delikventní a kriminální chování působí mnoho faktorů různého typu. Ilustrativně zmíníme jen volně vybrané. Mezi tyto faktory řadíme i **faktory biologické**. Raine (2002) uvádí, že muži se dopouštějí delikventního a kriminálního chování častěji než ženy, protože jejich vzorce pro dosažení cíle jsou většinou agresivnější a dravější i díky hormonu testosteronu. Dále pak vrozené neurofyziologické dispozice vedoucí k určitým způsobům reagování. Také nižší míra frustrační tolerance a vyšší míra impulzivity způsobená vyšší dráždivostí danou geneticky či v prenatálním, nebo perinatálním období. Také rané poruchy centrální nervové soustavy mají vztah především s poruchami chování.

Matoušek s Kroftovou (2003) uvádí, že ještě před 2. světovou válkou většina mladistvých delikventů z hlediska **sociálního začlenění** patřila do nejchudších a nejméně vzdělaných rodiny, zatímco po válce se delikventně a kriminálně jednající mládež rekrutuje i ze střední třídy, ba dokonce z nejlépe situovaných vrstev. Samozřejmě i dnes platí, že nejvíce kriminální mládeže pochází z nejnižší vrstvy společnosti, se špatnou/ žádnou kvalifikací a s vysokou nezaměstnaností.

Nejvíce nás však zajímají psychologické souvislosti. Z pohledu **psychických faktorů** připomeňme *kognitivní schopnosti* jedince, kdy jedinci s nižšími rozumovými schopnostmi mají i nižší schopnost posoudit závažnost dané situace a následky, které vyvolá jejich jednání. Mezi delikventy se vyskytuje vyšší počet *osob s poruchou osobnosti*, a to především

s disociální a emočně nestabilní poruchou, taktéž se často jedná o poruchu smíšenou (Fisher, 2006). Podle Marešové a Blatníkové (2010) kriminální jednání mládeže narůstá s věkem a nejvyšší je ve věku mladé dospělosti.

Zároveň si uvědomujeme, že rizikovým chováním se adolescenti pokouší *vymezovat vůči autoritám*. Tím projevují vlastní osobnost, nicméně u většiny dospívajících tento vzdor časem vymizí (Moravcová, Podaná & Buriánek, 2015).

Nesmíme opomíjet ani kriminogenní faktory, které mohou vést k delikventnímu nebo kriminálnímu jednání. Podle Wilsonové, Lipseyeho a Derzony (2003) mezi subjektivní proměnné lze zařadit nízkou *míru empatie, vědomostí, inteligence*, a naopak *vyšší impulzivitu*. Objektivní faktory podle autorů souvisí se společností a okolím jedince (sousedství, škola, zájmy jedince apod.). Ovšem platí, že různé podmínky mohou a nemusí přímo působit na páchání trestné činnosti (Blatníková & Netík, 2008).

Lipseye a Derzon (1998) vytvořili typy prediktorů závažného delikventního jednání pro věkovou kategorii jedinců od 15 do 25 let. Rozdělili pachatele na adolescentní a celoživotní. *Adolescentní pachatelé* měli počátky delikventního chování ve 12-14 letech a toto chování provozovali pouze ve věku puberty. Pro tento typ pachatelů byly nejvýznamnějšími faktory sociální vztahy a vrstevnická skupina s antisociálním chováním. Druhá skupina *celoživotních pachatelů* je mnohem rizikovější, jelikož byli vystaveni rizikovým faktorům již od 6 let, trestnou činnost začali tedy páchat dříve, a tudíž jejich chování více eskaluje. Pro tyto pachatele jsou nejvýznamnějšími faktory míra kriminality a návykové látky. Mezi další faktory, které tyto pachatele spojují patří *pohlaví*, např.: Stolz, Barber a Olsen (2005) uvádí, že chlapci a dívky mohou mít odlišnou výchovu, a proto to může souviset s delikventním, či kriminálním jednáním. Dále jde o již zmiňovanou míru agresivity, inteligenci, ale také socioekonomickou situaci rodiny, či prostředí dítěte, ve kterém vyrůstá. Herrenkohl a kolegové (2001) zmiňují, že pokud desetileté dítě je vystaveno šesti a více rizikovým faktorům (na úrovni individuální, na úrovni sociálního i materiálního prostředí v němž žije) je více pravděpodobné že v osmnácti letech se bude chovat násilně, spíše než dítě, které je v deseti letech vystaveno pouze jednomu rizikovému faktoru. Ale i *přístup ke škole* je podstatný. Klesá-li motivace ke škole, je větší riziko delikventního chování a psychických problémů dospívajících (Larson, 2006).

Gullotta (1999) připomíná, že z longitudinálních studií plyne, že násilné chování v době dospívání zvyšuje pravděpodobnost páchaní mnohem více závažné trestné činnosti v dospělosti. Nehledě na to, že násilné činy v adolescenci dokonce jsou dokonce silnějším prediktorem následné kriminální činnosti v dospělosti než jiné delikventní chování.

Večerka (2004) konstatuje, že nejčastěji s jednalo u mladistvých pachatelů o motiv ziskový, ovšem autor konstatuje, že nejen tento motiv samotný mohl za kriminální chování, ale i například, msta, nuda a nestrukturovaný volný čas, či nízké povědomý o legálních cestách prosazení svých práv a v neposlední řadě zneužívání alkoholu a jiných drog.

3. Možnosti intervence u pachatelů násilné trestné činnosti

V předcházejících kapitolách jsme zdůraznili vybrané faktory, které mohou přispívat k delikvenci a kriminalitě v adolescenci a se kterými je vhodné pracovat ve výkonu trestu odnětí svobody. Následující kapitola stručně představuje vybrané programy, které jsou využívány v České republice i v zahraničí. Programy se zaměřují na změnu v projevech agrese, impulzivity, věnují se sebekontrolě odsouzených nebo možnostem pro navazování nových sociálních vztahů. Některé programy nejsou primárně pro mladistvé, nicméně se shodují s konceptem našeho projektu.

3.1. Výkon trestu odnětí svobody mladistvých

Do výkonu trestu odnětí svobody vstupuje mladistvý dle § 60 a následně zákona č. 169/1999 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody. Mladistvý odsouzený je chápán podle zákona č. 218/2003 Sb., o soudnictví ve věcech mládeže jako „*osoba, která v době spáchání provinění dovršila patnáctý rok a nepřekročila osmnáctý rok svého věku.*“ Jejich tresty jsou o polovinu kratší než tresty pro dospělé.

Trest odnětí svobody se týká **mladistvých** od patnáctého roku věku, kdy se jedinec stává trestně odpovědným, od dovršení osmnáctého roku se stává plnoletým. Praxe je taková, že pokud mladistvý překročí ve výkonu trestu osmnáctý rok, zůstává ve věznici s mladistvými a pouze v mimořádných případech je přemístěn do věznice pro dospělé. Poláchová (2011) uvádí, že přesun do věznice pro dospělé se děje výjimečně, protože se počítá s možností resocializace i pozitivní změny vzorců chování. Pokud tedy odsouzený zbytek trestu tráví ve věznici mezi dospělými, výrazně svým chováním narušoval program zacházení nebo mu zbývá dlouhá doba pro dokončení trestu. Poláchová (2011) dále připomíná, že je kladen velký důraz na edukaci mladistvých a vzdělávací programy pro mladistvé jsou povinné. Upozorňuje na důležitost spolupráce s orgány sociálně právní ochrany dětí (OSPOD), který dbá na zájem dítěte práce a rodinou (Poláchová, 2011).

Výkon trestu odnětí svobody má několik funkcí, jak uvádí např. Netík a Netíková (1991). Jde především o účinnou ochranu společnosti před pachatelem, proto je důležitá jeho *izolace* od okolí, pokud je pachatel nebezpečný pro své okolí, či má sníženou schopnost korekce chování. Další funkcí je určité *odstrašení*, nicméně tato funkce působí spíše na pachatele prekriminálně nenarušené, avšak laická veřejnost ji vnímá jako podstatnou. Třetí funkcí by

měla být *korekce chování* ve smyslu resocializace a nalezení nových způsobů chování, či hodnot a hodnotových orientací. Tato funkce výkonu trestu bude pro naši práci nejdůležitější.

Násilné trestné činy jsou definované v trestním zákoníku zákonem č. 40/2009 Sb, jako činy zahrnující násilí, nebo pohrůžku násilí vůči druhé osobě. Patří sem trestné činy proti životu a zdraví, trestné činy proti svobodě a vybrané trestné činy proti rodině a dětem nebo činy narušující soužití lidí. Významným rysem násilného trestného činu je fyzické poškození nebo usmrcení určité osoby/osob či záměr tyto následky způsobit (Válková & Kuchta, 2012).

Efektivní intervence určené pro mladistvé ve výkonu trestu odnětí svobody – podle meta analýzy Lipseyho (2009) – zahrnují následující faktory: dobré vztahy odsouzených mladistvých s personálem věznice; vnímání zaměstnanců věznice jako prosociálních vzorů; pozitivní tlak skupiny vrstevníků; individualizovaný přístup intervenční/terapeutických programů; programy a činnosti, které dospívající vhodně rozvíjejí; jasně nastavené hranice a očekávání; funkční kontakt s rodinou (Sedlak & McPherson, 2010).

Méně efektivní intervence či postupy práce s mladistvými odsouzenými jsou ty, které zastrahují a probíhají ve věznicích výrazně orientovaných na bezpečnost; programy, které fungují jako vojenský výcvikový tábor; programy založené na zákazech a trestech. To vše zvyšuje riziko recidivy po opuštění věznice (Petrosino et al, 2013).

3.2. Vybrané intervenční programy v České republice

V této subkapitole přiblížíme vybrané intervenční a terapeutické programy, které probíhají v našich věznicích. Nezmiňujeme programy určené pro sexuální násilníky, drogově závislé a jedince s výraznou poruchou osobnosti. Naopak některé programy nejsou přímo určené pro nezletilé odsouzené, ale zčásti mohou být využity i pro ně, protože dobře pokrývají oblasti, o které se v této práci zajímáme. Dále ve věznicích pro mladistvé probíhají vzdělávací programy pro dokončení školní docházky. To chápeme jako důležitou součást resocializace, a proto je rovněž zmiňujeme.

❖ Program STOP (sebezkušenost, trénink, odpovědnost, přijetí viny)

Cílovou skupinou jsou odsouzení, kteří spáchali násilný trestný čin, mají znaky disociálního chování s nedostatečně vyvinutými seberegulačními mechanismy a motivací ke změně. Hlavním cílem programu je vytvoření náhledu na kriminální činnost odsouzeného a

rozvoj sociálních dovedností, především odklon od agresivního jednání, řešení konfliktů ve výkonu trestu a celková změna životního stylu. Metody využívané v tomto programu jsou zaměřené na rozvoj sociálních a komunikačních dovedností, zvládnutí konfliktu v zátěžové situaci v komunitě. Využívají se postupy sociálně psychologického výcviku, dále psaní deníků a elaborátů ke snížení vnitřního napětí a dále se orientují na prevenci sociálně patologických jevů. Nutné je zapojení odsouzeného do pracovních aktivit, které upevňují pracovní návyky a odpovědnost (úklid a udržování pořádku ve společných prostorách i ložnicích i okolí budovy). Dále je podporován rozvoj ve vzdělávacích, kulturních, extramurálních i pohybových aktivit. Skupinu tvoří 12 odsouzených, kteří absolvují celý program před propuštěním. Odsouzený, který přišel do programu se zavázal, že jej celý absolvuje. Minimální délka programu je 6 měsíců a není možné jej opakovat. *Efektivita* tohoto programu byla měřena v letech 2010-2014, kdy program absolvovalo celkem 67 odsouzených a z toho propuštěných bylo 57 a počet absolventů, kteří nerecidivovali do 3 let po propuštění je 43, tedy 77 %. (Rambousková, Svoboda & Vorel, 2015).

❖ *Program s názvem TP KEMP*

Program byl zaměřen na pachatele násilného trestného činu, kteří se přiznávají ke svému činu a mají nízkou kriminální narušenost. Odsouzení byli do tohoto programu vybíráni na základě dobrovolnosti a s pomocí zaměstnanců, kteří zjišťovali pedagogicko-terapeutickou činnost ve věznici Vinařice v roce 2010. Jako *kontraindikace* pro absolvování tohoto programu byla výrazná porucha osobnosti, nízká motivace, agresivní chování vůči ostatním odsouzeným, nedodržování řádu věznice a mentální či smyslové postižení. Tento terapeutický program je realizován ve třech polopropustných skupinách o 10 věznicích, počítá se s 21 hodinami týdně. Vězni byli vedeni k vhodnému zacházení se svými emocemi, ke změně chování a postojů, vyhýbání se impulzivnímu chování, vhodnému řešení konfliktů, pochopení důsledků svého chování, společensky přijatelným sociálním dovednostem a v neposlední řadě také práce s vinou. Jeho cílem bylo dovést odsouzené ke změnám v interpersonální i v intrapersonální rovině (např. chápat, respektovat a tolerovat druhé). Odsouzení byli vedeni k poznání sebe samých, porozumění svým vzorcům chování, aby se v běžném životě mimo věznici mohli vyvarovat sociálně nevhodným vzorcům. Práce skupinová využívala videotrénink verbálních i neverbálních projevů, odsouzeným se dostávalo zpětných vazeb od ostatních i vedoucího programu. Nosným prvkem programu byla terapie zaměřená na trestný čin. Další práce

terapeutické skupiny směřovala k otevřenému sdělování problémů členů skupiny. Skupina své členy konfrontovala a zrcadlila změny, které napomáhají odsouzenému ke změně chování. Tento program úspěšně absolvovalo 27 odsouzených; 20 z nich je mimo výkon trestu a 7 z nich recidivovalo (dva do 1 roku, 5 do 3 let od propuštění). Celková recidiva tedy činí 26,7 % a recidiva násilného trestného činu 3,7 % (1 odsouzený) (Hrubý & Prchal, 2015)

❖ *Program s názvem TP 21 Junior*

Program pro mladistvé ve výkonu trestu odnětí svobody je zaměřený na snižování násilí mezi mladistvými, u kterých se projevují poruchy chování a projevují se ve skupině agresivně či se znaky šikany. Program byl od roku 2012 aplikován ve věznici v Pardubicích a v Plzni a nyní i ve věznici v Heřmanicích a Všehrdech. Program je velmi intenzivní a probíhá ve všech věznicích stejně. Je kladen důraz na poznání důsledků svého jednání, nevhodnost chování, které je spojené s agresivitou a násilím. Předkládá postupy pro pozitivní změnu chování, hlubší sebezpoznání a smysluplné trávení volného času. Program probíhá 2x ročně, trvá 12-16 týdnů, je rozložen na dopolední a odpolední bloky s dotací 21 hodin týdně a pro mladistvé je povinný. 4-5 hodin denně je věnováno skupinové práci s odsouzenými, zbytek tvoří pracovní aktivity na oddělení, zájmové aktivity, vzdělávací aktivity a osobní volno. Efektivita programu zjišťována nebyla, ale lektori opakovaně konstatovali, že mladiství, jež prošli tímto programem, se méně zapojují do fyzického násilí ve věznici než ti, kteří jim neprošli (Petras et al, 2015).

❖ *Program zacházení s odsouzenými ve věznici Bělušice*

Houdková (2014) sledovala efektivitu dlouhodobě realizovaných a široce koncipovaných resocializačních programů pro mladé odsouzené (18 – 25 let) ve věznici Bělušice. Tříletý resocializační program sestával z *pracovních aktivit* (zaměstnávání vězňů i jejich účast na provozu věznice), *vzdělávacích činností* (rozšiřující gramotnost mladých odsouzených, umožňující dokončení vzdělání apod.), *zájmových aktivit* (seznámení s různými volnočasovými aktivitami a možnostmi jejich realizace v běžném životě), *akce mimo věznice* (podpora začlenění do veřejně prospěšných aktivit apod.) a samozřejmě také *terapeutické a tréninkové programy* (např. sociálně psychologický výcvik dovedností). Odsouzeným, kteří byli zařazeni do tohoto resocializačního programu byl stanoven individuální program z uvedených skupin aktivit a činností a byl naplňován po dobu tří let. Pro hodnocení

efektivitu autorka pracovala s experimentální skupinou, která absolvovala celý resocializační program a se skupinou srovnávací, která se programu neúčastnila. Členové obou skupin byli testováni v době začátku programu a na jeho konci dotazníkovou metodou M.H.Q., která měří 6 osobnostních charakteristik (úzkostnost, strach, obsedantně kompulzivní rysy, somatické obtíže, depresivní nálady, hysterické rysy). Pro experimentální skupinu potvrdila jako statisticky významné rozdíly mezi testem a retestem, sledované hodnoty se přiblížily populační normě (zejména úzkostnost, strach a obsese), ve srovnávací skupině statisticky významné změny zjištěny nebyly, sledované charakteristiky zůstaly na dříve naměřených hodnotách (Houdková, 2014, s. 129 - 133). Jde o další potvrzení toho, že je velmi důležité i v prostředí výkonu trestu s mladými odsouzenými promyšleně pracovat a trénovat to, co v jejich dosavadním životě chybělo pro bezproblémové uplatnění ve společenských vztazích.

❖ *Možnosti formálního a neformálního vzdělávání ve věznicích*

Kromě intervenčních a terapeutických programů pro vězně, jsou důležité pro jejich resocializaci možnosti formálního i neformálního vzdělání. Vzhledem k tomu, že se v naší práci jedná o vězně nezletilé, je pravděpodobné, že své středoškolské vzdělání nemají ukončené. Proto na základě dohody Ministerstva spravedlnosti s Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy z r. 1992 vydalo Ministerstvo spravedlnosti nařízení ministra spravedlnosti č.1/1994 o zřízení středního odborného učiliště, učiliště a odborného učiliště, které zajišťuje vzdělávání odsouzených ve výkonu trestu odnětí svobody na základě projektu Českého helsinské výboru *Právo na soudní a jinou právní ochranu* z let 2003 - 2005. Dle tohoto projektu je zařazeno osm školských středisek ve věznicích Opava, Pardubice, Rýnovice, Plzeň, Valdice, Světlá nad Sázavou, Všehrady a Vinařice. Pokud odsouzený dokončí své vzdělání zde, dostává výuční list, na němž není uvedeno, že jej získal ve výkonu trestu odnětí svobody a pokud by byl propuštěn ještě před dokončením studia, má možnost studium zde dodělat. Vzdělání může být zajištěno i spoluprací se státními školami. Dále se vězni mohou vzdělávat v akreditovaných kurzech pořádaných Vězeňskou službou či firmou, která ve vězení podniká. Vězeňská služba ČR nemá akreditaci k výuce základního devítiletého vzdělání, ale odsouzení mají možnost dokončit toto vzdělání pomocí přípravných kurzů za účelem nástupu na střední odborné učiliště, učiliště a odborné učiliště v rámci výkonu trestu odnětí svobody. Mezi neformální možnosti vzdělávání patří kurzy vaření, práce na PC, kurz motorové pily a křovinořezu nebo jazykové kurzy. Tyto kurzy nemají ukončení formálním dokladem (Ohlídálová, 2008).

3.3. Intervenční programy v zahraničí

Zahraníční programy jsou vázány na věk mladistvých odsouzených, stejně jako u nás. Ve Velké Británii a USA je minimální věk trestní odpovědnosti velmi nízký. V Anglii a Walesu je to 10 let a v některých státech USA až 6 let. Naopak Belgie je uváděna jako země se silným systémem sociální péče podporovaným vysokým věkem minimální trestní odpovědnosti a to 18 let. (Stevens, Kessler & Gladstone, 2006).

V zahraničí fungují různé programy pro práci s delikventními mladistvými v rámci komunitní a rodinné péče. Na Novém Zélandu funguje od roku 1989 systém *Family Group Conferencing*. Jde o mediované setkání rodiny se sociálními pracovníky, policií, které má za úkol chránit mladistvé před kriminálním chováním. Ale také pomáhá rodině, pokud se mladistvý nějakého deliktu dopustil. Francie se od 40. letech 20. století zajímá o mladistvé odsouzené a podporuje je ve vzdělání a resocializačních programech. (Stevens, Kessler & Gladstone, 2006).

Konkrétní programy pro nezletilé odsouzené mají různou podobu a některé z nich představíme. Jde o ilustrativní výběr několika programů.

❖ *Aggression Replacement Training (ART, volně přeloženo Trénink v nahrazení agrese)*

Program je určen pro mladistvé, které uzná soud jako středně či vysoce rizikové pro recidivu, kteří mají problémy s agresí či postrádají dovednosti prosociálního fungování. Dle různých postupů si pachatelé rozvíjejí dovednosti ke kontrole hněvu a využití vhodného sociálního chování. Dále jsou vedené řízené diskuse ve skupině, které vedou k nápravě asociálního myšlení, které jinak může dospívající dostat do problémů. ART představuje intervenci v trvání 10 týdnů v rozsahu 30 hodin, je určená pro 8-12 mladistvých delikventů a je realizovaná zpravidla třikrát týdně. Tyto intervence může provádět proškolený personál soudu, nebo soukromí terapeuti, kteří mají formální výcvik ART (Evidence-Based Juvenile Offender Programs: Program Description, Quality Assurance, and Cost, 2007). ART je založen na kognitivně behaviorální teorii, která pomáhá dospívajícím rozvíjet sociální dovednosti, etické uvažování, slouží ke zmírnění agrese a kontrole hněvu. (Glick & Gibbs, 2011).

Většina studií provedených ve Spojených státech a Evropě prokázala, že ART je užitečný ve vztahu k antisociálnímu chování a recidivě u dětí a dospívajících. Gundersan a

Svarddal (2006) v Norsku implementovali ART se 65 dětmi a dospívajícími, kteří měli různé stupně poruch chování ve věku 11 až 17 let. Do experimentální skupiny bylo zařazeno celkem 47 dětí a dospívajících a do kontrolní skupiny bylo zahrnuto 18 dospívajících. Po zavedení ART došlo ke zvýšení sociálních dovedností a snížení problematického chování experimentální skupiny na statisticky významné úrovni ve srovnání s kontrolní skupinou dle použitých metod. Kontrolní skupina absolvovala ve stejném čase edukační program zaměřený na sociální dovednosti a tato zlepšení se u ní neprojevila.

Currie a kolegové (2012) provedli ART v Austrálii s 20 mladistvými pachateli násilné trestné činnosti, kteří byli ve vězení. Pachatelům bylo mezi 18 až 20 lety. Byly použity metody *Aggression Questionnaire* (měření agresivity), *Social Problem-Solving Inventory* (zkrácená verze, měření sociálních dovedností), *How I Think Questionnaire* (měření kognitivního zkreslení), *I7 Questionnaire* (měření impulzivity), *Adult Behaviour Checklist* (měření rizikového chování dospívajících). Účastníci studie vykazovali významné snížení agresivního chování a myšlenek, snížení kognitivních zkreslení a impulzivity, stejně jako určité zlepšení schopností řešit sociální problémy. Mnohé z těchto změn byly klinicky významné. Průměrná hladina fyzické a verbální agrese, kognitivního zkreslení a impulzivity před intervencí spadala do „klinického rozmezí“. Po šesti měsících od provedení intervence se všechny sledované proměnné snížily na „normální“ úroveň.

Kaya a Buzlu (2016) provedli experiment se 65 nezletilými vězni ve věku od 14 do 17 let ve věznicí v Instabulu od listopadu 2012 do listopadu 2013. 32 participantů bylo zařazeno do intervenčního programu ART v jeho standardní podobě (viz výše) a 33 dospívajících tvořilo kontrolní skupinu. Skupiny byly vyrovnané, co se týká věku, vzdělání a užívání alkoholu a drog. K měření agresivity byl použit *Dotazník agresivity Busse a Peryrho a Social Problem Solving Inventor*. Tato studie ukazuje výhody preventivních intervencí pro dospívající pachatele. V kontextu tureckých adolescentů zjistil ART, že snižuje hněv, fyzickou agresivitu a hostilitu signifikantně vůči kontrolní skupině, zároveň verbální agrese se výrazně nijak nesnížila, participantů často uváděli, že jde o zvyk. Ale signifikantně se zvýšila úroveň zvládnutí hněvu a dovedností v oblasti řešení sociálních problémů ve srovnání s dospívajícími, kteří se nezúčastnili na tréninku. Autoři také uvádí, že ART je užitečná v podobě primární a sekundární prevence u chronicky agresivních dětí, dospívajících a dospělých. Zároveň podotýkají, že tyto programy by měly být tvořeny v závislosti na kultuře, ve které jsou realizované

❖ *Juvenile Estate Thinking Skills Programme (JETS, volně přeloženo Program pro mladistvé zaměřený na dovednosti v myšlení)*

Program JETS je založen na programu kognitivních dovedností ETS (*Enhanced Thinking Skills, volně přeloženo jako program na zlepšení dovedností v přemýšlení*). EST je právě zaměřené na sebekontrolu, řešení interpersonálních problémů, morální rozhodování a analytické uvažování (Clark, 2000). JETS byl speciálně vyvinut pro použití s věkovou skupinou 14 až 17 let. Program JETS se kromě výše zmíněných cílů EST zaměřuje ještě na myšlení a chování spojené s trestným činem (Offender Behaviour Programmes, 2017)

Tímto programem prošli mladiství muži ve věku od 15 do 18 let ve věznici HMYOI Wetherby ve Velké Británii, kteří spáchali různé trestné činy; průměrná délka pobytu ve věznici byla 8 měsíců. Program je zaměřen na kriminogenní potřeby vysoce a středně rizikových pachatelů. Je založen na kognitivně behaviorální teorii a mentorském přístupu. Mladiství absolvují 25 lekcí, kdy každá má 2 -2,5 hodiny, skupiny jsou po 6 členech. Jsou využívány individuální i skupinové aktivity, počítá se s podporou i mimo skupinové lekce. Cílem programu je, aby si mladiství uvědomili, o čem přemýšlí, co cítí a jak ovlivňují to, co dělají. Dále se zaměřuje na zvýšení sebereflexe, zmírnění impulzivního jednání, egocentričnosti, přeorientování kognitivního stylu uvažování a lepšímu rozpoznání problému a alternativ jeho zvládnutí. V listopadu 2015 byly zveřejněny výsledky účinnosti JETS. Ukazují pozitivní výsledky pro recidivu a klinické změny. Během jednoho roku sledování bylo 54 % účastníků skupiny JETS opakovaně odsouzeno ve srovnání se 74 % jedinci z kontrolní skupiny. Během následujících dvou let to bylo 71 % opakovaně odsouzených ze skupiny JETS ve srovnání s 90 % z kontrolní skupiny. Byly také pozorovány klinické změny v oblastech agrese, locus of control a v ochotě pouštět se do rizikových situací. Dále se projevovalo zlepšení sociálních dovedností a zvýšení sebevědomí, vyšší míra sebekontroly, zvýšení prosociálních postojů, nebo zlepšení chování ve vazbě/věznici (McCathie, 2015)

❖ *Juvenile Cognitive Intervention (volně přeloženo Kognitivní intervence pro mladistvé)*

McGlynnová, Hahn a Hagan (2013) hodnotili účinnost kognitivního intervenčního programu pro mladistvé odsouzené. Program byl poskytnut vězněným ve třech věznicích ve Wisconsinu. Výsledky ukázaly, že pomocí *How I Think Questionnaire* bylo zjištěno významné zlepšení ve snižování kognitivních zkreslení u různých věkových skupin a pohlaví. Tato

zlepšení zahrnovala i jednotlivce, kteří nebyli schopni úspěšně dokončit program napoprvé, ale poté jej dokončili úspěšně. *How I Think Questionnaire* měří kognitivní deformace, které jsou spojeny s delikventním myšlením a chováním. Kognitivní změna je hlavním zaměřením léčebných programů v nápravě mladistvých, protože došlo k zásadnímu výzkumu, který prokázal vazbu na snížení delikventního a pozdějšího trestného chování.

❖ *Multi-Systemic Therapy (MST, Multisystemická terapie)*

MST se zaměřuje na zlepšení možností rodiny překonat známé příčiny kriminality. Podporuje rodiče ke sledování a kontrole disciplíny svých dětí a postupům, jak nahrazovat deviantní vzájemné vztahy ve prospěch vztahů prosociálních (Evidence-Based Juvenile Offender Programs: Program Description, Quality Assurance, and Cost, 2007).

Výsledky této terapie se zabývali Borduin a kolegové (1995). Na vzorku 176 pachatelů závažné a násilné trestné činnosti ve věku 12 až 17 let v Missouri. Tito pachatelé byli v průměru již čtyřikrát zatčeni, ve 48 % případů spáchali násilný trestný čin (z 69 % šlo o muže, z 76 % tvořilo skupinu běloši a ze 70 % patřili do nízké socioekonomické třídy). Tito mladiství byli náhodně rozděleni do skupiny, která absolvovala program MST nebo do kontrolní skupiny s individuální terapií, která zahrnovala běžnou práci s delikventy (práce s rodinou, školou, vrstevníky apod.). Průměrná délka intervence v obou skupinách měla 25 týdnů. Efektivitu tohoto programu měřili zpětně Schafferová a Borduin (2005), kdy získali údaje o zatčení účastníků studie po 10 letech. Výsledky ukazují, že účastníci MST měli výrazně nižší míru recidivy než účastníci z kontrolní skupiny (50 % oproti 81 %). Navíc účastníci MST měli o 54 % méně zatčení a 57 % méně dnů ve vazebních věznicích. Tato studie představuje nejdelší sledování klinického hodnocení MST a naznačuje, že MST je poměrně účinnou metodou při snižování kriminální aktivity u mladistvých pachatelů násilné trestné činnosti.

Asscherová a kolegové (2014) se zabývali dlouhodobým efektem MST na mladistvé delikventy v Nizozemí. Měli vzorek 256 mladistvých, které náhodně rozdělili do experimentální skupiny s 147 členy, (podstoupili MST) a do kontrolní skupiny se 109 členy (bez MST, měli možnost individuálních konzultací a supervize od probačního úředníka a rodinného terapeuta). Účastníci byli ve věku 12 až 18 let a 71 % z nich bylo alespoň jednou zatčeno. Rodiče mladistvých vyplnili dotazníky výzkumníků, které se týkaly chování dětí a poruch chování. Rodiny podstoupily standardní MST (kontrolní skupina měla v tu dobu

možnost jiných terapeutických metod). Tato měření pomocí dotazníku proběhla před terapií a těsně po jejím ukončení. Poté znovu půl roku a dva roky od ukončení. Výsledky dlouhodobého měření prokázaly že MST je vhodná ke snižování kriminálního chování a v dlouhodobém horizontu působí s větším efektem. Terapie neměla tak velký vliv na násilné chování. Nicméně autoři poukazují na to, že tím že se změnilo prostředí adolescentů a výchovné působení na ně, výsledky posttestů byly lepší než těsně po terapii.

❖ *Responsive Aggression Regulation Therapy (Responzivní terapie)*

Hoogstederová a kolegové (2014) zkoumali dopady a integritu Responzivní terapie v Nizozemí na mladistvé odsouzené ve věku 16 – 21 let za účelem snížení agresivity. Vzorek čítal 91 odsouzených za násilný trestný čin, z toho 63 v experimentální skupině a 28 v kontrolní skupině, ti absolvovali běžný program tedy arteterapii a kognitivně behaviorální terapii. Responzivní terapie má prvky kognitivně behaviorální a drama terapie. Účastníci studie dostávali ještě navíc individuální a skupinové terapie. Rozestup mezi měřeními před a po terapii byl 57 týdnů. Individuální terapie probíhala 1 – 1,5 hodiny za týden a skupinová cvičení měla dotaci 12 – 14 sezení alespoň jednou za 2 týdny. Výsledky ukázaly že Responzivní terapie je více efektivní než náhradní program v redukci násilného chování, agresivního chování, zlepšení nedostatečných copingových dovedností (s výjimkou negativního postoje) a zvyšování reakce mladistvých na léčbu. Rozdíly účinků byly jen malé v případě sociálních dovedností souvisejících s agresí, což lze vysvětlit každodenním tréninkem v oblasti sociálních dovedností. Autoři dodávají, že klima institucionálního života může ovlivnit účinky léčby obou skupin, jako je motivace pro léčbu, empatii a locus of control mladých vězňů.

NÁVRH EMPIRICKÉ STUDIE

4. Návrh výzkumného šetření

V předcházejících kapitolách práce byly zmapovány poznatky, které se týkaly vybraných charakteristik dospívání, rizikového chování adolescentů vedoucí ke kriminalitě. Zaměřili jsme se na intervenční programy pro odsouzené, které jsou hodnoceny jako efektivní a úspěšné zejména s ohledem na snížení recidivy odsouzených.

Pro návrh výzkumné studie budeme vycházet z toho, že v období dospívání je řada *kritických bodů*, které mohou vést k selhání adolescenta. Výzkum má povahu kvalitativního šetření s prvky kvantitativního zpracování některých dat a bude proveden na souboru maximálně 30 odsouzených za násilnou trestnou činnost. Jeho těžištěm je intervenční program psychosociální povahy v rozsahu 50 hodin skupinové práce v rozmezí tří až čtyř měsíců (podle možností věznic) pod vedením psychologa.

Realizaci intervenčního programu bude předcházet dotazníkové šetření odsouzených, bude využit **Dotazník agresivity Busse a Perryho** (Buss, & Perry, 1992), **Rosenzweigův obrázkový frustrační testu** (Čáp, 2015) a autorský **polostrukturovaný rozhovor**. Stejně šetření bude opakováno po absolvování celého intervenčního programu, tedy zhruba s pětíměsíčním odstupem. Domníváme se, že postupem **test-retest** se může ukázat změna u některých sledovaných hodnot odsouzených a tím i určitá efektivita zvolené intervence. To by se mělo objevit v opakovaných rozhovorech i v reflexi odsouzených intervenčního programu.

4.1 Výzkumné cíle a otázky

Výzkumným cílem empirické studie je sledování *změn* v reagování a některých prvcích chování nezletilých pachatelů odsouzených pro násilný trestný čin v souvislosti s intervenčním programem v podmínkách jejich výkonu trestu. Konkrétně jde o *porovnání* projevů vybraných sociálních dovedností, zvládnání agrese či impulzivního chování a sebekontroly *před a po absolvování intervenčního programu*. Program bude rámcově navržen, ale je třeba, aby se přizpůsoboval potřebám jednotlivých odsouzených i zařízení (věznic).

Výzkumné otázky:

VO1: Jak se změní se chování pachatele po záměrné intervenci? Dojde ke zmírnění projevů různých forem agresivního chování? Jak se změna projeví ve vybraných komunikačních dovednostech?

VO2: Dojde ke změně náhledu a postoje pachatele k jeho předešlému chování a vnímání sebe samotného v této situaci?

VO3: Budou pachatelé ve frustrujících situacích alespoň v dílčích ohledech reagovat odlišně před a po realizaci intervenčního programu?

4.2 Výzkumné metody

Výzkumné šetření využije **Dotazník agresivity Busse a Perryho (BPAQ)**, který cílí nejen na celkovou agresivitu, ale zachycuje i různé způsoby, ve kterých se agresivita může u jedince manifestovat (Buss, & Perry, 1992). **Rosenzweigův obrázkový frustrační test (PFT)** pro dospělé, který respondentům předkládá 24 obrázků znázorňující frustrující situace (Čáp, 2015). Z výsledků těchto metod bychom vycházeli v přípravě a realizaci **polostrukturovaného rozhovoru**, který má za úkol sledovat reflexi odsouzených jejich dosavadního vývoje, jeho chování v rodinných i vrstevnických vztazích, charakter jeho sociálních interakcí apod.

❖ Dotazník agresivity Busse a Perryho (BPAQ)

Dotazník agresivity Busse a Perryho, v originále *The Buss – Perry Aggression Questionnaire* je dotazník se sebeposuzovací pětibodovou škálou. Dotazník čítá 29 položek, 2 položky jsou reverzní. Položky posuzují agresivní projevy z hlediska čtyř faktorů:

- 9 položek pro faktor fyzické agrese,
- 5 položek připadá na faktor verbální agrese,
- 7 položek patří faktoru hněvu,
- 8 položek je určeno pro faktor hostility.

Fyzická a verbální agrese reprezentuje nejvíce položek, protože je autory považována za důležitou komponentu chování – ubližování druhým lidem, tedy instrumentální složka agrese. Dále složka hněvu reprezentuje afektivní stránku agrese a vzhledem ke korelaci s ostatními složkami, chápou autoři hněv jako most mezi instrumentální a kognitivní složkou agrese.

Nakonec složka hostility reprezentuje kognitivní stránku agrese, především pocity nespravedlnosti vůči světu.

BPAQ vychází z inventáře agresivity a hostility od autorů Busse a Durkeeové (1957), nicméně tento inventář měl jisté psychometrické nedostatky, které jsou v BPAQ odstraněny. Dotazník i inventář pohlíží na agresivitu jako na komplexní jev.

Formulace jednotlivých položek proběhla pomocí testování 1200 vysokoškolských studentů. Autoři však upozorňují na to, že ačkoliv měli velký vzorek, nebyl dostatečně reprezentativní z hlediska vzdělání a socioekonomického statusu, protože normy v populaci mohou být odlišné. Těmto studentům bylo administrováno 52 položek, které museli korelovat 0,35 s každým faktorem a méně než 0,35 s jakýmkoliv dalším navrženým faktorem. Podle autorů je vnitřní konzistence testu určená Cronbachovo alfa 0,83 (jednotlivé faktory mají koeficient Cronbachovo alfa – fyzická agresivita = 0,83; verbální agresivita = 0,63; hněv = 0,71; hostilita = 0,68) (Buss a Perry, 1992. Podle Dolejše et al. (2016) proběhly validizace BPAQ v Turecku, Portugalsku, Číně, Argentině a v České republice (metodu u nás standardizoval Dolejš et al. v roce 2014).

❖ *Rosenzweigův obrázkový frustrační test (PFT)*

Semiprojektivní metoda vytvořená S. Rosenzweigem, v originále *Rosenzweig picture frustration test* (dále jako PFT). Metoda vychází z experimentů souvisejících s teorií frustrace, její funkce souvisí s pochopením reakcí na frustrující situace a tím i agresivních projevů s tím souvisejících (Rosenzweig, 1945; 1978). PFT je verbálně-tématická asociační metoda. Zobrazuje 24 schematizovaných obrázků – situací, které formou komiksových obrázků znázorňují nedokončené sociální interakce – jedna osoba pronáší větu, která je napsána v bublině nad ní a druhá osoba má tuto bublinu prázdnou. V bublině, ve které je text, který se týká buď frustrace druhé osoby, či je osoba na obrázku sama frustrovaná. Úkolem probanda je, aby do prázdné bubliny doplnil první větu, výrok, který se mu vybaví při čtení bubliny, bez toho, aby jej nějak upravoval či cenzuroval. Lze předpokládat, že vzhledem k délce testu je možné že výroky uvedené později nebudou tak vědomě kontrolovány jako ty na začátku. (Rosenzweig, 1945; 1978).

Situace v PFT se dají rozdělit do dvou skupin. *Ego brzdící situace* – takové, které subjekt frustrují. *Superego brzdící situace* – takové, ve kterých je subjekt obviněn nebo osočen. Je nutné si uvědomit, že každý proband může situaci vnímat jinak, a proto je podstatné toto brát v potaz při vyhodnocení (Svoboda, Humpolíček & Šnorek, 2013).

Základním principem PFT je že pokud se proband setká s nepřekonatelnou překážkou při uspokojení potřeb, vyvolává to v probandovi frustraci. Rosenzweig proto rozlišuje *primární frustraci*, která je definována subjektivní nespokojeností a tenzí. A *sekundární frustraci*, která je charakteristická prožíváním nesnází a nepohodlím při dosahování cíle – tedy uspokojení potřeby (Čáp, 2015).

Při skórování metody autor rozlišuje směr a typ agrese (Čáp, 2015; Rosenzweig, 1978). **Typy agrese/reakce** rozlišujeme:

- Extrapunitivní reakce/extraagrese(E),
- Intropunitivní reakce/introagrese (I),
- Impunitivní reakce/imagrese (M),
- Obstacle-dominance/převládání překážky (O-D),
- Ego-defense/obrana ega (E-D),
- Need-persistence/přetrvávání potřeb (N-P).

Směry agrese máme tyto:

- Extraagrese (E-A),
- Intraagrese (I-A),
- Imagrese (M-A),

Z těchto směrů a typů agrese vznikají **kategorie** (Čáp, 2015; Rosenzweig, 1978). Z toho plyne, že na každou frustrující situaci je celkem 9 (případně 11) možných reakcí. Tyto reakce nazýváme **faktory**:

- Extrapunitivní (E),
- Extrapeditivní (E⁺),
- Extrapersistivní (e),
- Intropunitivní (I),
- Intropeditivní (I⁺),

- Intropersistivní (i),
- Impunitivní (M),
- Impeditivní (M'),
- Impersistivní (m).

❖ *Polostrukturovaný rozhovor*

Rozhovor se bude týkat oblastí, které nás zajímají, ale nejsou zohledněny ve výsledcích BPAQ a PFT. Dále se zaměří na reflexi dotazovaných, která může získaná data doplnit či rozšířit. Témata, kterými se budeme zabývat, spadají do oblasti rodinného prostředí a výchovy rodičů, navazování vrstevnických vztahů, rizikového a delikventního chování, dosavadních mechanismů vyrovnávajících se se stresem, trávení volného času před výkonem trestu odnětí svobody, motivace trestného činu a problematiky agrese a sebeovládání. Otázky k rozhovoru mohou být přizpůsobeny. (Rámcový návrh okruhů k rozhovoru – příloha č. 1). Po proběhnutí intervenčního programu bude s probandy proveden další rozhovor s akcentem na zvládnutí konfliktních a frustrujících situací, sebekontrolu, hledání mechanismů na zvládnutí stresu. Taktéž bude probandům poskytnuta zpětná vazba.

4.3 Návrh skupinového intervenčního programu

Intervenční program je inspirován intervenčními a terapeutickými programy realizovanými v České republice a v zahraničí. Vychází z toho, že úspěšné programy pro dospívající pachatele různé trestné činnosti byly realizovány v malých skupinách, měly dlouhodobější charakter, byly zaměřené na sociální dovednosti různého druhu, často pracovaly s projevy agrese, impulzivity odsouzených.

Plánujeme, že program v rozsahu 50 hodin bude probíhat ve skupině, bude probíhat třikrát týdně a odsouzení budou plnit další uložené úlohy. Počítáme s tím, že skupiny budou uzavřené, v každé skupině bude pracovat 8 až 10 členů, což se bude odvíjet od kapacity věznice. Hlavní body práce budou probíhat s psychologem, ale vězni se budou podílet i na dalších běžných aktivitách ve věznici.

Program psychosociální povahy se zaměří především na komunikaci a komunikační dovednosti, zvládnutí konfliktů, zvládnutí agrese, sebekontrolu, snižování impulzivity, zvládnutí emocí a hledání vhodných a společensky přijatelných mechanismů vyrovnávání se s frustrujícími

situací. Program počítá s tím, že nad jeho hodinovou dotaci bude doplněn o kvalitní trávení volného času, případně doplnění vzdělání apod.

Odsouzení budou vedeni k průběžné sebereflexi svého chování i reagování – tj. budou psát deníky, ve kterých se pokusí reflektovat získané zkušenosti z intervenčního programu v běžném každodenním fungování v podmínkách výkonu trestu. Mají se snažit zachytit situace, které se jim daří i nedaří zvládat. Jde o další podněty pro efektivní zpětnou vazbu a podporu chování, které vykazuje prvky zvládnutí obtížných situací. Obsah reflexí v denících může být využit i v individuální terapeutické práci. Dále budou ve skupině probírat důsledky, které jejich dřívější i nyní chování má, a proto budou pracovat i s různými modelovými sociálními situacemi. V této intervenci bude podstatná zpětná vazba od skupiny i od psychologa.

Obsah programu je pouze rámcový a počítáme s tím, že ve skupinách se mohou nalézt jedinci, či jedinec, kteří budou mít větší potíže v jedné z oblastí, a proto se lze individuálně těmto jedincům věnovat.

Dále je vhodné doplnit, aby na intervenční program s vězňami mohla navázat individuální intervence s rodinami, alespoň tam, kde je to možné. Je zřejmé, že pokud intervenční program bude úspěšný, ale odsouzený se navrátí do nevhodného prostředí, postupy, které si osvojil, bude uplatňovat jen velmi obtížně. Proto je vhodné intervenci rozšířit do rodinného prostředí s propuštěným odsouzeným po výkonu trestu odnětí svobody.

4.4 Výzkumný vzorek

Výzkumný soubor bude tvořit maximálně 30 probandů – odsouzených nezletilých za násilnou trestnou činnost. Násilným trestným činem chápeme takový čin, při kterém došlo ke zranění, či úmrtí jiné osoby, byl plánovaný a nebyl v sebeobraně. Dle statistické ročenky Vězeňské služby ČR (2016) je mladistvých odsouzených ve věznicích 73 k 31. 1. 2016 s tím, že je odsouzených 67 mužů a 6 žen, z toho 4 cizinci. Náš plánovaný soubor respondentů budou tvořit muži. Odsouzení budou vybráni zaměstnanci věznic, kteří s nimi jsou v častém kontaktu. Probandy budou ti, kteří spáchali násilný trestný čin a jsou za něj trestáni (pokud byl před tímto trestem odsouzen za jinou trestnou činnost nevnímáme to jako kontraindikaci). Jako kontraindikace se jeví diagnostikována výrazná porucha osobnosti, mentální retardace, výrazná jazyková bariéra.

4.5 Metody sběru dat a analýza sběru dat

Sběr dat proběhne v dané věznici s každým odsouzeným individuálně. Jelikož doplňkovou součástí dat je i pozorování. Individuální přístup je nutný.

Jako první bude administrován *Dotazník agresivity Busse a Perryho*. Proband si před vyplněním přečte instrukce, administrátor ověří, zdali všemu porozuměl, a pokud ano, bude probíhat vyplňování položek. Vyplňování dotazníku bude probíhat formou tužka a papír. Administrátor bude probanda pozorovat a sledovat, které položky mohou být pro probanda náročnější. Proband bude mít možnost se administrátora vždy zeptat, zdali porozuměl položce správně, případně pokud by tam bylo slovo, či výraz kterému by nerozuměl. Bude vyzván, aby odpověděl na vše.

Jako další bude předložen *Rosenzweigův obrázkový frustrační test pro dospělé*. Bude použita verze Čápa (2015) s upravenými schématickými obrázky. Administrátor vyzve probanda k přečtení instrukcí, pokud všemu porozumí bude vyzván k otevření testového sešitu a první obrázek s textem i odpovědí přečte nahlas. Odpověď zapíše do bubliny. Administrátor začne měřit čas a proband bude vyplňovat ostatní texty. Celá administrace by měla zabrat 15-20 minut. Poté následuje fáze *inquiry*, kdy administrátor požádá probanda, aby přečetl nahlas své odpovědi – to slouží k tomu, zda dobře porozuměl situaci a také lze pozorovat probandův projev při odpovídání (Čáp, 2015; Rosenzweig, 1978)

Po administraci těchto dvou metod bude následovat *rozhovor*. Alternativou může být provedení rozhovoru v jiný den. Výhodou by byla větší pozornost probandů a zpracovaná data z dotazníků. Tato možnost se jeví jako přijatelnější, ale odvíjí se od možností věznice. Probandovi budou pokládány otázky z různých oblastí. Administrátor si bude zapisovat odpovědi probanda. Proband bude mít možnost na otázku neodpovědět. Budou zaznamenány také neverbální projevy probanda.

Vyhodnocení dotazníku BPAQ a PFT bude provedeno v souladu s testovými manuály. Data z těchto manuálů bude přiřazena ke každému probandovi.

Náročnější práce nastane s rozhovory, kdy rozhovory budou přepsány do počítače. Poté v textech pomocí *otevřeného kódování* budeme hledat kritická místa a témata, která se týkají okruhů v rozhovorech, ale nevylučujeme i nalezení nových témat. Tematické okruhy budou

vycházet jednak z otázek, které budou předem připravené, ale i z otázek, které budou individuálně položené probandovi na dotázání se k určitému tématu. Dále budeme postupovat *axiálním kódováním*, které nám pomůže nalézt mezi kategoriemi různé vztahy (Hendl, 2016) v souladu s uvedenými kritickými body vývoje adolescentů a rizikovém chování nezletilých, které vedou ke kriminalitě.

Analýza dat umožní odpovědět na výzkumné otázky a zřejmě upozorní i na další okolnosti a možnosti efektivity intervenčních programů ve prospěch adekvátního chování nezletilých pachatelů násilných trestných činů. Data budou zadána do program Microsoft Excel, kdy ke každému uvedenému odsouzenému budou zadány konkrétní výsledky z testů a výsledné kategorie kódování.

5. Diskuse

Úvahy o intervenčních programech pro nezletilé pachatele násilných trestných činů lze odvinout od poznatků uvedených ve 3. kapitole této práce. Zřejmá je jejich návaznost na psychologické a sociální charakteristiky dospívání a znalost rizikových faktorů, které se vyskytly v dosavadním vývoji odsouzených pachatelů závažné trestné činnosti. Tito adolescenti zpravidla v rodinném i školním prostředí naráželi na překážky, které komplikovaly socializační procesy a přiměřené vrůstání do interpersonálních a společenských vztahů. Pokud se socializační deficity objevují ve výchově v rodině a v rodinných vztazích, přidávají se k tomu problémy ve škole a zapojení do nevhodných vrstevnických skupin, lze očekávat výraznější působení na jedince, který se s nimi často už nedokáže sám vypořádat. Svou roli sehrává také jejich malá zkušenost, nezralost, ale také impulzivita, agresivita a jiné osobnostní charakteristiky. Při práci s nezletilými odsouzenými se s tím setkáváme v různých souvislostech (Spurná, 2017).

Mezi intervenčními či terapeutickými programy jsme hledali takové, které jsou zaměřeny právě na zvládnutí agrese, sebekontrolu nebo různé sociální dovednosti. Jsme si vědomi toho, že programů, které mají dobré výsledky ve prospěch žádoucích socializačních změn je poměrně dost. Ze stručně nastíněných a dalších, v odborné literatuře uvedených programů, je zřejmé, že jejich efektivita souvisí s délkou jejich realizace (programy realizované v týdnech a měsících lze považovat obecně za úspěšnější). Domníváme se, že příznivou roli sehrává nejen nácvik jiného reagování a chování (např. v souvislosti se sebeovládáním a uvažováním nad důsledky svého chování), ale také možnost upevnění takového chování, byť ve specifických podmínkách výkonu trestu. Zdá se, že efektivitě přispívá i komplexnost intervenčních programů (Houdková, 2014). Dobře se osvědčují programy zahrnující terapeutické postupy individuální či skupinové povahy. Naopak méně příznivě na nezletilé odsouzené působí intervence, které jsou založené na trestech a sankcích (Maguire, 2004)

Serina a Preston (2001) podotýkají, že se s pachateli násilné trestné činnosti v poslední době posunula od intervencí zaměřených na anti-agresivní trénink k intervencím na zvyšování sociálních kompetencí. V jejich studii nebyl rozdíl mezi běžným výkonem trestu, krátkodobými programy zaměřenými na anti-agresivní trénink a krátkodobým programem zaměřeným na posílení sociálních kompetencí. To nasvědčuje, že pro změnu chování a recidivu u

dlouhodobých pachatelů násilné trestné činnosti je třeba intenzivní intervence, zacílená na sebereflexi a osvojení si nových vzorců chování v zátěžových situacích, v nichž je třeba dlouhodobě obstát.

Některá zobecnění nebo úvahy spojené s přiměřeností intervencí jsou komplikována tím, že především v anglosaských zemích je věk trestní odpovědnosti nižší než u nás (některé programy pro odsouzené jsou realizovány již od dvanáctého roku věku). Dále je to fakt, že v kapitolách literárně-přehledové části pracujeme i se starší odbornou literaturou. Některé informace v ní uvedené považujeme za zajímavé a inspirativní, ale je třeba uvážit měnící se společenské podmínky a současné možnosti penitenciární praxe.

Seznamování s intervenčními programy (často pojmenovanými jako resocializační), které se využívají u nás, je značně komplikováno tím, že informace o jejich podobě i efektivitě působení jsou obsaženy jen v interních materiálech Vězeňské služby ČR, ke kterým není jednoduché se dostat. Do jisté míry to platí zřejmě i pro podobné materiály ze zahraničí, protože bývají vázány na činnost konkrétních věznic a jejich konkrétní možnosti.

Při navrhování intervenčního programu jsme zůstali na dosti obecné rovině a zejména jsme se snažili přiblížit koncept takového programu: důraz na skupinovou práci, dlouhodobý charakter nácviku různých dovedností, propojení s jinými aktivitami ve specifickém prostředí výkonu trestu. Efektivita programů je často ověřována mírou recidivy jejich účastníků. Náš projekt si všímá individuálních změn v některých osobnostních a sociálních charakteristikách. Efektivita orientovaná na recidivu je v našich podmínkách obtížně naplnitelná. Postup, kdy testujeme účastníky intervenčního programu před jeho započítím a s určitým odstupem po jeho ukončení, se zdá možný a poněkud výhodnější, i když nám sděluje jen málo o tom, jak bude odsouzený reagovat a jednat po propuštění z výkonu trestu. S tím souvisí i administrace metod po proběhlé intervenci. Bude probíhat stejným způsobem jako první administrace jen otázky v rozhovoru budou zaměřené na vlastní reflexi intervence. Taktéž bude poskytnuta zpětná vazba probandům.

Narážíme tak na další z limitů navrženého projektu a tím je motivace odsouzených. Odsouzení mohou vnímat účast v této studii jako rozptýlení v jinak poměrně stereotypním prostředí, mohou dobře přijímat novost úkolů, ale je otázkou, jak absolvují celý program. Právě vězeňská subkultura může nabourávat hladký průběh intervence a přetvoření starých vzorců

chování za nové. Vězeňské prostředí jako takové je poměrně náročné na to, aby se odsouzení mohli přerámovat a měnit své vzorce chování. Může docházet i ke střetům nácviku různých dovedností ve skupině, která má poskytovat oporu a běžného režimu ve věznici, který je často konfliktní a více než soupeřivý. V tomto smyslu jsou kladeny i vysoké nároky na odborné pracovníky věznic a jejich přístup k intervenčním programům a nezletilým odsouzeným samotným.

Je otázkou, zda by bylo možné uskutečnit navržený projekt v některé z našich věznic. Vězeňská zařízení poskytují celou škálu programů s různým zaměřením – například pro odsouzené s poruchou osobnosti, pro odsouzené pro sexuálně motivovaný trestný čin, pro mentálně retardované, či pro ty, co zavinili vážnou dopravní nehodu aj. S nezletilými odsouzenými bychom mohli realizovat celý výzkumný projekt ve věznici Všehrdy a Heřmanice, protože podle Statistické ročenky Vězeňské služby ČR (2016) je právě v nich umístěno nejvíce mladistvých pro výkon trestu.

Dalším již naznačeným limitem práce s odsouzenými nezletilými pachateli je jejich začlenění do společnosti po propuštění z výkonu trestu. Pripusťme, že došlo ke změně jeho chování, získali určité nové dovednosti a náhled na sebe sama, ale přijde zpět do prostředí, které se podílelo na jeho selhání a dále zahrnuje rizikové faktory, je vyšší pravděpodobnost toho, že se vrátí k sociálně nevhodným způsobům chování. Proto je podle nás důležité, aby intervence mohla probíhat dále po propuštění odsouzeného (například v rodině), aby získal větší oporu a motivaci ke změně. Ale to už překračujeme zaměření této práce a jde o určité otevření prostoru pro práci další.

Využití intervenčního programu včetně ověření změn na individuální úrovni je možné realizovat ve vězeňském prostředí, ale jeho možnosti uplatnění vidíme již ve fázi preventivní při práci se skupinami adolescentů s rizikovým chováním.

Závěr

Cílem práce bylo zmapovat problematiku intervenčních programů, které se zaměřují na nezletilé pachatele násilné trestné činnosti ve výkonu trestu odnětí svobody. Důležité souvislosti takových programů vyplývají obecně z důkladného poznání psychologických aspektů dospívání, které pomáhají pochopit složitost tohoto období a zároveň poznat rizikové faktory, které mohou dospívající ohrožovat a spouštět rizikové, delikventní či násilné chování.

Ukázalo se, že z hlediska přiměřeného či problematického vývoje dospívajících jako zvlášť významné se projevují rizikové faktory na straně rodiny a vrstevnické skupiny. Rizikové chování dospívajících, které nás v projektu této práce zajímá, se týká projevů agrese a delikventního či kriminálního chování. Stěžejní poznatky o intervenčních programech, které se věnují nezletilým ve výkonu trestu odnětí svobody, jak v České republice, tak v zahraničí přináší 3. kapitola. Je věnována pozornost intervenčním programům zaměřených na snižování agresivity, podporu sebekontroly a rozvoj sociálních dovedností. Pokud to prameny dovolovaly, jsou uvedeny i zásadní informace o efektivitě působení těchto programů zejména s ohledem na snížení recidivy mladistvých a rozvoje adaptivního chování v interpersonálních i sociálních vztazích. Jako úspěšné programy se jeví ty, které probíhají dlouhodobě (mladiství odsouzení mají možnost se nejen seznámit, ale i upevnit nové způsoby reagování a chování), pracují skupinově a případně program doplňují terapeutickými postupy. Lze předpokládat, že absence těchto podpůrných intervenčních programů je pro odsouzené pro násilný trestný čin jen dalším kritickým momentem už tak komplikované socializace.

Druhou část práce tvoří návrh empirické studie. Cílem šetření by bylo připravit a realizovat intervenční program pro nezletilé odsouzené a zjistit, k jakým změnám chování a reagování u jeho účastníků došlo. Lze tak přispět k určitému ověření efektivity programu. Očekáváme, že se změny mohou projevit v Dotazníku agresivity Busse a Perryho, Rozenzweigově obrázkovém frustračním testu a polostrukturovaných rozhovorech. Dotazování bude probíhat před zahájením a s určitým časovým odstupem po ukončení intervenčního programu.

Výsledky projektu bakalářské práce mohou přispět penitenciární praxi k podpoře realizace intervenčních programů a snad mohou být podnětem i pro práci s dospívajícími s rizikovým chováním, tedy v oblasti prevence.

Literatura

- Adams, G. R. (2005). Adolescent Development. In T. P. Gullota, & G. R. Adams, *Handbook of adolescent behavioral problems: evidence – based approaches to prevention and treatment*. (pp. 8, 13). New York: Springer Science, Business Media.
- Ainsworth, M. D., Blehar, M., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: Assessed in the strange situation and at home*. Hillsdale: Erlbaum.
- Arbona, C., & Power, T. G. (2003). Parental Attachment, Self-Esteem, and Antisocial Behaviors Among African American, European American, and Mexican American Adolescents. *Journal of Counseling Psychology*, 50(1), pp. 40-51.
- Arnett, J. J. (2000). Emerging Adulthood : A Theory of Development From the Late Teens Through the Twenties. *American Psychologist*, 55(5), pp. 469-480.
- Arnett, J. J. (2009). *Adolescense and emerging adulthood: a cultural approach*. Upper Saddle River: Prentice Hall.
- Asscher, J. J., Deković, M., Manders, W., van der Laan, P. H., Prins, P. J., & van Aru, S. (2014). Sustainability of the effects of multisystemic therapy for juvenile delinquents in The Netherlands: effects on delinquency and recidivism. *Journal of Experimental Criminology*, 10(2), stránky 227–243.
- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Upper Saddle River: Prentice Hall.
- Baumrind, D. (1966). Effects of Authoritative Parental Control on Child Behavior. *Child Development*, 37(4), pp. 887-907.
- Běhalová, I. (2009). *Mladiství pachatelé násilné trestné činnosti*. Praha: Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. Diplomová práce.
- Blatníková, Š., & Netík, K. (2008). *Predikce vývoje pachatele*. Praha: IKPS.
- Bonino, S., Cattellino, E., & Ciairano, S. (2005). *Adolescent and risk. Behaviors, functions and protective factors* . New York: Springer.
- Borduin, C., Mann, B., Cone, L.T., Henggeler, S., Fucci, B., . . . Williams, R. (1995). Multisystemic treatment of serious juvenile offenders: long-term prevention of criminality and violence. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 63(4), stránky 569-78.
- Buehler, C., & Gerard, J. M. (2002). Marital conflict, ineffective parenting, and children's and adolescents' maladjustment. *Journal of Marriage and the Family*, 64, pp. 78–92.
- Buss, A. H., & Durkee, A. (1957). An inventory for assessing different kinds of hostility. *Journal Of Consulting Psychology*, 21(4), pp. 343–349.

- Buss, A. H., & Perry, M. (1992). The Aggression Questionnaire. *Journal Of Personality And Social Psychology*, 63(3), pp. 452-459.
- Clark, D. (2000). *Theory Manual for Enhanced Thinking Skills*. Prepared for the Joint Prison Probation Service Accreditation Panel.
- Csémy, L., Hrachovinová, T., Čáp, P., & Starostová, O. (2014). Agresivní chování dospívajících: Prevalence a analýza vlivu faktorů z oblasti rodiny, vrstevnických vztahů a školy. *Československá psychologie*, 58, pp. 242–253.
- Currie, M., Wood, C., Williams, B., & Bates, G. (2012). Aggression Replacement Training (ART) in Australia: A longitudinal youth justice evaluation. *Psychiatry, Psychology and Law*, 19, stránky 577–604.
- Čáp, D. (2015). *Úprava, ověření, standardizace a příprava pro vydání aktualizované projektivní metody PFT (C-W) pro dospělé*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova. Filozofická fakulta.
- Čáp, J. (1996). *Rozvíjení osobnosti a způsob výchovy*. Praha: ISV.
- Diamond, L. M., & Savin-Williams, R. C. (2009). Adolescent sexuality. In R. M. Lerner, & L. Steinberg, *Handbook of adolescent psychology. Vol. I: Individual bases of adolescent development* (pp. 479-523). Hoboken, NJ: Wiley.
- Dishion, T. J., Nelson, S. E., & Bullock, B. M. (2004). Adolescent friendship as a dynamic system: Entropy and deviance in the etiology and course of male antisocial behavior. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 32, pp. 651-663.
- Dolejš, M., Suchá, J., Skopal, O., & Vavrysová, L. (2016). *Agresivita u českých adolescentů*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Eccles, J. (1999). The development of children ages 6 to 14. *The Future of Children*(12), pp. 30-44.
- Erikson, E. H. (2015). *Životní cyklus rozšířený a dokončený*. Praha: Portál.
- Evidence-Based Juvenile Offender Programs: Program Description, Quality Assurance, and Cost*, (2007). Washington State Institute for Public Policy.
- Ferreira, A. J. (1963). Family myth and homeostasis. *Achives of General Psychiatry*, 9(5), pp. 457-463.
- Firstová, J. (2014). *Kriminalita mládeže v sociálních souvislostech*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- Fischer, S. (2006). *Etopedie v penitenciární praxi*. Ústí nad Labem: UJEP.

- Fischer, S., & Škoda, J. (2014). *Sociální patologie. Závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence možnosti řešení*. Praha: Grada.
- Fite, P. J., & Colder, C. R. (2007). Proactive and reactive aggression and peer delinquency: Implications for prevention and intervention. *Journal of Early Adolescence*, 27, pp. 223-240.
- Frielová, S. (1996). Heslo sociální patologie. . V J. Linhart, A. Vodáková, & M. Petrusek, *Velký sociologický slovník*. Praha : Karolinum.
- Gillernová, I. (2004). Způsob výchovy v současné české rodině. *Psychologické dny 2004 : Svět žen a svět mužů. Polarita a vzájemné obohacování* (pp. 1-14). Olomouc: Filozofická fakulta UP v Olomouci ve spolupráci s Českomoravskou psychologickou společností.
- Gillernová, I. (2008). *Edukační interakce dospělých a dětí*. Habilitační práce. Nitra: Univerzita Konštantína filozofa. Fakulta sociálních vied a zdravotníctva.
- Gillernová, I. (2011). Změny rodičovských stylů výchovy v české rodině. In I. Gillernová, V. Kebza, & M. e. Rymeš, *Psychologické aspekty změn v české společnosti: člověk na přelomu tisíciletí* (pp. 121-134). Praha: Grada.
- Gillernová, I., & Boukalová, H. (2006). *Vybrané kapitoly z kriminalistické psychologie*. Praha: Karolinum.
- Glick, B., & Gibbs, J. C. (2011). *Aggression Replacement Training: A Comprehensive Intervention for Aggressive Youth*. Champaign: Research Press.
- Gottfredson, M. R., & Hirschi, T. (1990). *A general theory of crime*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Gundersen, K., & Svartdal, F. (2006). Aggression Replacement Training in Norway: Outcome evaluation of 11 Norwegian student projects. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 50(1), pp. 63-81.
- Gutman, L. M., & Eccles, J. S. (2007). Stage-environment fit during adolescence: Trajectories of family relations and adolescent outcomes. *Developmental psychology*, 43.
- Hardy, S. A., Bhattacharjee, A., & Reed, A. I. (2010). Moral identity and psychological distance: The case of adolescent parental socialization. *Journal of Adolescence*, pp. 111-123.
- Harter, S. W. (1998). Relational self-worth: Adolescents perceptions of their worth as a person in different relational contexts. *Child Development*, 69, pp. 756-766.
- Hazebroek, B. C., Olthof, T., & Goossens, F. A. (2016). Predicting aggression in adolescence: The interrelation between (a lack of) empathy and social goals. *Aggressive Behavior*, 43(2), pp. 204-214.

- Hendl, J. (2016). *Kvalitativní výzkum: základní teorie, metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Herrenkohl, T., Hawkins, J., Chung, I., Hill, K., & Battin-Pearson, S. (2001). School and community risk factors and interventions. In R. Loeber, & D. P. Farrington, *Child Delinquents: Development, Intervention, and Service Needs* (pp. 211-246). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Hirschi, T. (2008). *Causes of delinquency: with a new introduction by the author (7th print)*. New Brunswick: Transaction Publishers.
- Hoffman, B., Monge, P., Chou, C., & Valente, T. (2007). Perceived peer influence and peer selection on adolescent smoking. *Addictive Behaviors*, 32(8), pp. 1546-1554.
- Hoogsteder, L. M., Horn van, J. E., S. G., Wissink, I. B., & Hendricks, J. (2014). The Relationship Between the Level of Program Integrity and Pre- and Post-Test Changes of Responsive–Aggression Regulation Therapy (Re-ART) Outpatient. *International Journal of Offender Therapy and Comperative Criminology*, 60(4), stránky 435-455.
- Houdková, L. (2014). *Psychologické souvislosti resocializačních programů pro mladé odsouzené a jejich efekty*. Praha: Dizertační práce. Univerzita Karlova. Filozofická fakulta.
- Hrubý, J., & Prchal, P. (2015). TP Kemp. In V. Jiříčka, & K. Kejřová, *Úvod do zkoumání efektivity intervenčních programů v českých věznicích II* (pp. 175-184). Praha: Psychologické pracoviště Vězeňské služby České republiky.
- Janošová, P. (2008). *Dívčí a chlapecká identita*. Praha: Grada.
- Janošová, P. (2016). Adolescence. In M. Blatný, *Psychologie celoživotního vývoje* (pp. 99-116). Praha: Karolinum.
- Jeong, S.-H., & Eamon, M. K. (2009). A Model of Family Background, Family Process, Youth Self-Control, and Delinquent Behavior in Two-Parent Families,. *Journal of Family Social Work*, 12(4).
- Kaya, F., & Buzlu, S. (2016). An Intervention Program For Children Against Turn Into Crime: Aggression Replacement Training. *Journal of Psychiatric Nursing*, 7(3), pp. 148–151.
- Kiesner, J., Kerr, M., & Stattin, H. (2004). “Very Important Persons” in adolescence: Going beyond in-school, single friendships in the study of peer homophily. *Journal of Adolescence*, 27, pp. 545-560.
- Kiesner, J., Poulin, F., & Nicotra, E. (2003). Peer relations across contexts: Individual-network homophily and network inclusion in and after school. *Child Development*, 74, pp. 1328-1343.
- Krejčová, L. (2009). *Možnosti rozvoje sociálních dovedností dospívajících ve středních školách*. Praha: Univerzita Karlova.

- Krejčová, L. (2011). *Psychologické aspekty vzdělávání dospívajících*. Praha: Grada.
- Langmeier, J., & Krejčířová, D. (2006). *Vývojová psychologie*. Praha: Grada.
- Larson, R. (2000). Toward a psychology of positive youth development. *American Psychologist*, 55, pp. 170-183.
- Larson, R. (2006). Positive youth development, willful adolescents, and mentoring. *Journal of Community psychology*, 34(6), pp. 667-689.
- Levine, L., & Munsch, J. (2016). *Child development from infancy to adolescence*. Los Angeles: Sage.
- Lipsey, M. (2009). The primary factors that characterize effective interventions with juvenile offenders: a meta-analytic overview. *Vict Offend*(4), pp. 124–47.
- Lipsey, M., & Derzon, J. (1998). Predictors of violent or serious delinquency in adolescence and early adulthood: A synthesis of longitudinal research. In R. Loeber, & D. Farrington, *Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions* (pp. 86-105). Thousand Oaks: Sage Publications.
- Lynch, M. A. (1975). Ill-health and child abuse. *The Lancet*, 7929(306), pp. 283-332.
- Macek, P. (2003). *Adolescence*. Praha: Portál.
- Maguire, M. (2004). The Crime Reduction Programme: Reflections on the Vision and the Reality. *Criminal Justice*, 3, pp. 213-38.
- Marešová, A., & Blatníková, Š. (2010). Pachatelé trestných činů, kriminální recidiva a predikce. In M. Scheinost, & Z. Karabec, *Kriminalita očima kriminologů* (pp. 83-100). Praha: IKPS.
- Martínek, Z. (2015). *Agresivita a kriminalita školní mládeže*. Praha: Grada.
- Matoušek, O. (2011). *Mládež a delikvence: možné příčiny, struktura, programy prevence kriminality mládeže*. Praha: Portál.
- Matoušek, O., & Kroftová, A. (2003). *Mládež a delikvence*. Praha: Portál.
- McCathie, G. N. (2015). *A large scale analysis of the jets programme using a model of clinically significant change*. Dizertační práce. Leicester: University of Leicester. School of Psychology.
- McGlynn, H. A., Hahn, P., & Hagan, M. P. (2013). The Effect of a Cognitive Treatment Program for Male and Female Juvenile Offenders. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 57(9), pp. 1107-1119.

- Meeus, W. (1992). Toward a psychology analysis of adolescent identity. In W. Meeus, M. Goede de, W. Kox, & K. Hurrelman, *Adolescence, careers, and cultures* (pp. 55-76). Berlin: de Gruyter.
- Moffitt, T. E. (2006). A review of research on the taxonomy of life-course-persistent versus adolescence-limited antisocial behavior. In F. T. Cullen, J. P. Wright, & K. R. Blevins, *Taking stock: The status of criminological theory* (pp. 77-112). New Brunswick: Transaction Publishers.
- Moffitt, T. E., & Caspi, A. (2001). Childhood predictors differentiate life-course persistent and adolescence-limited antisocial pathways among males and females. *Development and Psychopathology*, 13, pp. 355-375.
- Moravcová, E., Podanná, Z., & Buriánek, J. (2015). *Delikvence mládeže – trendy a souvislosti*. Praha: Triton.
- Netík, K., & Netíková, D. (1991). *Vybrané kapitoly z forenzní psychologie pro právníky*. Praha: Univerzita Karlova.
- Ohlídalová, K. (2008). *Vzdělávání odsouzených ve výkonu trestu*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita. Pedagogická fakulta.
- Pardini, D. A., & Fite, P. J. (2010). Symptoms of Conduct Disorder, Oppositional Defiant Disorder, Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder, and Callous-Unemotional Traits as Unique Predictors of Psychosocial Maladjustment in Boys: Advancing an Evidence Base for DSM-V. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 49(11), pp. 1134-1144.
- Paternoster, R., McGloin, J. M., Nguyen, H., & Thomas, K. J. (2013). The causal impact of exposure to deviant peers: An experimental investigation. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 50(4), pp. 476-503.
- Petras, M., & al. (2015). TP 21 JUNIOR. In V. Jiříčka, & K. K., *Úvod do zkoumání efektivity intervenčních programů v českých věznicích II* (pp. 207-213). Praha: Psychologické pracoviště Vězeňské služby České republiky.
- Petrosino, A., Turpin-Petrosino, C., Hollis-Peel, M., & Lavenberg, J. (2013). Scared Straight' and other juvenile awareness programs for preventing juvenile delinquency. *Cochrane Database of Systematic Reviews*, 4.
- Piko, B. F., & Pinczés, T. (2014). Impulsivity, depression and aggression among adolescents. *Personality and Individual Differences*, 69, pp. 33-37.
- Poláchová, J. (2011). *Penitenciární a postpenitenciární péče v České republice*. Praha: Univerzita Karlova. Filozofická fakulta. Diplomová práce.

- Programmes, Offender Behaviour.* (2017). Retrieved 1. 6. 2017, from Justice: <https://www.justice.gov.uk/offenders/before-after-release/obp>
- Raboteg-Saric, Z., & Sakic, M. (2014). Relations of Parenting Styles and Friendship Quality to Self-Esteem, Life Satisfaction and Happiness in Adolescents. *Applied Research in Quality of Life*, 3(9), pp. 749–765.
- Raine, A. (2002). The Biological Basis of Crime. In J. Wilson, & J. Patersilia, *Crime: Public Policies for Crime Control* (pp. 43-74). Oakland: ICS Press.
- Rambousková, V., Svoboda, L., & Vorel, J. (2015). Program výcvikové skupiny STOP (sebezkušenost trénink odpovědnost přijetí viny). In V. Jiříčka, & K. Kejřová, *Úvod do zkoumání efektivity intervenčních programů v českých věznicích II* (pp. 185-193). Praha: Psychologické pracoviště Vězeňské služby České republiky.
- Regnerus, M. D. (2002). Friends' influence on adolescent theft and minor delinquency: A developmental test of peer-reported effects. *Social Science Research*, 31, pp. 681-705.
- Rosenzweig, S. (1945). The picture-association method and its application in a study of reactions to frustration. *Journal of Personality*, 18(3), pp. 1-23.
- Rosenzweig, S. (1978). *The Rosenzweig Picture-Frustration (P-F) Study: Basic Manual*. St. Louis: Rana House.
- Říčan. (2014). *Cesta životem*. Praha: Portál.
- Sak, P. (1997). Diagnóza sociálně patologických jevů u mládeže. In *Diagnóza, prognóza a resocializace skupin mládeže ohrožených sociálně negativním vývojem*. Praha: Policejní akademie ČR.
- Santrock, J. (2012). *Adolescence*. New York: McGraw Hill.
- Sedlak, A., & McPherson, K. S. (2010). *Conditions of Confinement: Findings from the Survey of Youth in Residential Placement*. US Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.
- Serin, R. C., & Preston, D. L. (2001). Managing and treating violent offenders. In J. B. Ashford, D. B. Sales, & W. H. Reid, *Treating adult and juvenile offenders with special needs* (pp. 249-271). Washington: Washington: American Psychological Association.
- Schaffer, C. M., & Borduin, C. M. (2005). Long-Term Follow-Up to a Randomized Clinical Trial of Multisystemic Therapy With Serious and Violent Offenders. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 73(3), stránky 445-453.
- Schwartz, S., & Vazsonyi, A. T. (2014). Peers and delinquency. In J. M. Miller, *Encyclopedia of Theoretical Criminology* (pp. 601-605). Hoboken: Wiley-Blackwell.

- Snyder, J., & Petterson, G. (1987). Family interaction and delinquent behavior. In H. C. Quay, *Handbook of Juvenile Delinquency*. New York: Wiley.
- Sobotková, V. (2014). *Rizikové a antisociální chování v adolescenci*. Praha: Grada.
- Spurná, I. (2017). *Psychologická charakteristika mladistvých pachatelů závažných trestných činů*. Dizertační práce. Praha: Univerzita Karlova. Filozofická fakulta.
- Statistická ročenka Vězeňské služby ČR*. (2015). Retrieved 1.7. 2017, from Vězeňská služba České republiky: <http://www.vscr.cz>.
- Stevens, A., Kessler, I., & Gladstone, B. (2006). *Review of Good Practices in Preventing Juvenile Crime in the European Union*. Retrieved 1.7. 2017, from University of Kent & European Crime Prevention Network: <https://www.scribd.com/document/219419815/A-Review-of-Good-Practice-in-Preventing-Juvenile-Ccrime-in-the-EU>.
- Stolz, H., Barber, B., & Olsen, J. (2005). Toward disentangling fathering and mothering: An assessment of relative importance. *Journal of Marriage and Family*, 67, pp. 1076–1092.
- Svoboda, M., Humpolíček, P., & Šnorek, V. (2013). *Psychodiagnostika dospělých*. Praha: Portál.
- Šulová, L. (2004). *Raný psychický vývoj dítěte*. Praha: Karolinum.
- Upton, P. (2011). *Developmental psychology. Critical thinking in psychology*. Exeter: Learning Matters.
- Vágnerová, M. (2000). *Vývojová psychologie: Dětství, dospělost, stáří*. Praha: Portál.
- Vágnerová, M. (2012). *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*. Praha: Karolinum.
- Válková, H., & Kuchta, J. (2012). *Základy kriminologie a trestní politiky*. Praha: Beck.
- Vazsonyi, A. T., & Huang, L. (2010). Where self-control comes from: On the development of self-control and its relationship to deviance over time. *Developmental Psychology*, 46(1), pp. 245-257.
- Večerka, K. (2004). *Mladiství pachatelé na prahu tisíciletí*. Praha: IKSP.
- Vitaro, F., Pedersen, S., & Brendgen, M. (2007). Children's disruptiveness, peer rejection, friends' deviancy, and delinquent behaviors: A process-oriented approach. *Development and Psychopathology*, 19, pp. 433-453.
- Wikstrom, P. H., & Butterworth, D. A. (2006). *Adolescent Crime: Individual differences and lifestyles*. Portland: Willan Publishing.

Wilson, S. J., Lipsey, M. W., & Derzon, J. H. (2003). The Effects of School-Based Intervention Programs on Aggressive Behavior: A Meta-Analysis. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 71*(1), pp. 136-149.

Winkler, J. P. (1997). *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum.

Zákon č. 169/1999 Sb., zákon o výkonu trestu odnětí svobody a o změně některých souvisejících zákonů.

Zákon č. 218/2003 Sb., zákon o odpovědnosti mládeže za protiprávní činy a o soudnictví ve věcech mládeže a o změně některých zákonů (zákon o soudnictví ve věcech mládeže).

Zákon č. 40/2009 Sb., trestní zákoník.

Přílohy

Příloha č. 1 - Rámcový návrh okruhů k rozhovoru

Reflexe rodinného prostředí

- Matka, otec, sourozenci
- Výchovné působení rodiny
- Rodinné vztahy
- Jiné podstatné osoby v rodině

Reflexe vrstevnických vztahů

- Významná přátelství
- Nalézání nových přátel
- Partnerské vztah

Reflexe vztahu ke školnímu prostředí

- Vnímání působení učitelů
- Vnímání prostředí školy
- Vnímání vrstevnických vztahů v třídním kolektivu
- Významné postavy ve škole

Reflexe zájmů a koníčků

- Největší záliba v dětství
- Největší záliba v teenagerovském věku

Významné osoby a vzory

- Vzory z okolí respondenta
- Významné osoby v dětství
- Významné osoby v pozdějším věku

Techniky zvládání stresových a zátěžových situací

- Jaké způsoby využívá
- Jaké způsoby pomohly v minulosti
- Jak tyto způsoby reflektuje

Vnímání trestu odnětí svobody

- Odpovědnost za trestný čin
- Vnímání spravedlnosti trestu
- Reflexe pobytu ve vězení

Antisociální chování

- Užívání návykových látek – s kým, kdy
- Delikventní chování – s kým, kdy
- Trestná činnost – s kým, kdy

Cíle do budoucna

Dotazy ke zpracovaným datům z Dotazníku Busse a Perryho

Dotazy ke zpracovaným datům z Rosenzweigova obrázkového frustračního testu